

A teherhordó Krúdy és a tengerjáró Krúdy

Krúdy Gyula eszképzizmus

Készítette: dr. Spindler Zsolt

PANNON EGYETEM

Humántudományi Kar

Irodalom- és kultúratudomány MA képzés

Témavezető: dr. habil. Ladányi István

2023

Tartalom

1. Bevezetés	3
1.1.Eszképizmus	3
1.2.Intertextualitás	4
1.3. A biográfiai és elbeszélő én, valamint a főhős kapcsolata	4
2. „A múlt illatos terhe...”	6
2.1. Személyes és strukturálatlan érdeklődés	6
2.2. Az impresszionista Krúdy	7
2.3. Elbújni vidéken	8
3. Eszképizmus – fogalmi alapvetés	11
3.1.Az eszképizmus mint filozófiai irányzat kialakulása és története	11
3.2. Az eszképizmus korai képviselői	16
3.3.Saját munkadefiníció kialakítása	21
4. Az eszképizmus megjelenése Krúdy Gyula novelláiban és regényeiben	22
4.1.Az eszképizmus mint alaphangulat	22
4.1.1. Térbeli eszképizmus	22
4.1.2. Időbeli eszképizmus	22
4.1.3. Belső eszképizmus	23
4.1.3.1.Vallási és filozófiai eszképizmus	23
4.1.3.2.Gondolati eszképizmus	23
4.2.A Szindbád-motívum – Intertextuális, kreatív emlékezés és utazás	24
4.3.Rezeda Kázmér és a filozófiai menedékek	30
4.4.Napraforgó – Az elbujdosás regénye	38
4.5.De Ronch kapitány csodálatos kalandjai – Az elme szabad játéka	41
4.6. A templárius – Elveszni az időben	44
5. Összegzés	47
6. Bibliográfia	49
7. Nyilatkozat	53

1. Bevezetés

1.1. Eszképizmus

A Krúdy Gyula munkásságával foglalkozó recepcióban időről időre felmerül egy kifejezés: a **menekülés**. Mégis, az általam ismert szakirodalomban nem találtam nyomát annak, hogy valaki hosszabban is foglalkozott volna azzal a nagyon is kézenfekvő kérdéssel, mit is jelent Krúdy szereplőinek menekülése?

Szauder József nagyon érzékletesen ír arról, hogyan vált az életigenlő Krúdy menekülő emberré, de nem fejti ki részletesen ennek a menekülésnek a mibenlétét, az életmű fényében csak utal rá:

*„Krúdy világa, szerelmek, kocsmázások, séták és nagyevések, kisemberek és álnagyságok, vidéki kalandorok és városi kincskeresés, házikók és óbudai szent szobrok zuhogó áradata önti el ezeket a halál előtti vallomásokat, s hitelesíti őket az egész életmű csúcán. Mert aki e vallomásokat írta, csak az életet, a szebbet, a jobbat, az igazabbat kereste. S mert nem találta, vált lassan **menekülő** emberré, néha-néha lázadóvá is. Támaszkodnia nem volt mire – nem látott el az újabb erőig. De az igazat írta – önmagát sem kímélve – a szétzüllő világról.”¹*

Gintli Tibor Krúdy karaktereinek szerepjátékai kapcsán foglalkozik a meneküléssel:

*„Krúdy alakjainak többsége a valóság elől megalkotott szerepekbe **menekül**. Szindbád, Rezeda, Alvinczi és Pistoli, akárcsak a többi jelentékeny Krúdy-figura, abban közösek egymással, hogy elérhetetlen személyekre vágnak, s nem a valós személy, hanem a képzeletbeli alak fontos számukra.”²*

Gintli a szerelem-elbeszélések kapcsán egy nagyon fontos összefüggésre hívja még fel a figyelmet: a menekülés és a képzelet, a fantázia, a gondolatiság kapcsolatára. Ez a kapcsolat Krúdy eszképizmusának kutatása esetén mindenképpen érdemes a közelebbi vizsgálatra.

Gintli beteljesületlen és szándékosan megszakított szerelmekről ír. Ez a téma archetípusnak tekinthető, akár az Odüsszeiáig is visszavezethetjük: Odüsszeusz és Nauszikaá szerelme a legszebb szerelem, mert beteljesületlensége miatt ott vibrál benne az összes szerelem lehetősége. Gintli nagyon pontosan fogalmaz, amikor a végtelen szerelem megteremtett voltára

¹ SZAUDER József: Szindbád Purgatóriuma. In: SZAUDER József: *Tavaszi és őszi utazások*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. p. 189.

² GINTLI Tibor: A szerelem elbeszélésének változatai Krúdy epikájában. In: *Iskolakultúra*. 2001/10. pp. 39-47., p. 39.

utal: „*A szerelem végtelenségét tehát meg kell alkotni, s a szerelmesek éppen azzal biztosítják időtlenségét és teljességét, hogy szakítanak egymással.*”³ A megteremtettség azonban nem csak a szerelem végtelenségére, hanem Krúdy és hősei egész világára, teremtett, saját világára, világukra is vonatkozhat. Ez a teremtett világ pedig menedék lehet a való világ problémái előtt.

Fábri Anna szintén a szerelmi történeteknél maradva úgy fogalmaz: „*A képzelt kalandokból is kiviláglik, hogy Szindbád számára a hódítás fontos, s nem a folytatás.*”⁴ Tehát nem a valóság, hanem valami más, ami csak Szindbádban él tovább, pontosabban éppen hamvában holtságában él tovább.

Gintli azt is megfogalmazza, hogy Krúdy hőseinek nosztalgiája egyben „*elfordulásuk a jelentől*”, sőt „*a világ megvetéseként olvasott romantikus irónia imitációja,*”⁵ tehát egyfajta védekező reflex, menekülés is.

1.2. Intertextualitás

A Krúdy-szövegek számtalan intertextuális kapcsolatot alkotnak meg és fedeztetnek fel az olvasóval: ezeknek azonban egy jelentős része nem konkrétan a kapcsolódó szövegekre, sokkal inkább ezekről a szövegekről a köztudatban élő sztereotípiákra épít. A dolgozat során több alkalommal jelölöm ezeket az intertextuális utalásokat, ám ezek mellett igyekszem más, kapcsolható szövegekkel is összeolvasni az adott Krúdy művet⁶, még akkor is, ha konkrét hatás nem is tételezhető fel. Teszem ezt azzal a meggyőződéssel, amit Gintli Tibor Krúdy szerelmi elbeszélései és Kirkegaard kapcsán kifejt, s amivel teljes mértékben egyetértek: „*...nem látom akadályát annak, hogy egy szöveggel folytatott értelmező párbeszéd folyamatában más, tetszőleges szövegek szerephez jussanak – hiszen az értelmező hagyományba ágyazottsága miatt látens módon úgyis minden értelmezői műveletben ez történik.*”⁷

1.3. A biográfiai és az elbeszélő én, valamint a főhős kapcsolata

A dolgozatban igyekeztem elkülöníteni, hogy konkrétan Krúdy Gyula az író, vagy éppen közvetve, karakterein – Szindbádon, Rezedán, Pankotain, Álmos Andoron, Evelinen – keresztül megjelenő eszképzizmusról van-e szó? A dolgozat írása során az utóbbira, a művekben megjelenő eszképzizmusra koncentráltam. Az irodalomtudományi szempontú szigorú elkülönítési törekvésem több esetben nehézségekbe ütközött. Mentségemül csak két dolgot

³ GINTLI, *op.cit.*, p. 40.

⁴ FÁBRI Anna: *Ciprus és jegénye*. Budapest, 1978., idézi: GINTLI, *op.cit.*, p. 39.

⁵ GINTLI, *op.cit.*, p. 44.

⁶ KUNDERA, Milan; ESTERHÁZY Péter, GRECSÓ Krisztián, TEMESI Ferenc, HILTON, James; stb.

⁷ GINTLI, *op.cit.*, p. 41.

tudok felhozni. Egyrészt ez a kérdés Krúdy munkásságát kutató jelentős, elismert szaktekintélyeken is kifogott, ami nem utolsó sorban magának Krúdynak köszönhető. Bori Imre szerint Krúdy utolsó Szindbád-novelláiban és a *Purgatóriumban* „Szindbádot azonosítja önmagával,”⁸ „nem tesz különbséget önmaga (értve itt valószínűleg az elbeszélőt-narrátort) és főalakja között.”⁹ Fábri a *Purgatórium* kapcsán az életrajzi személy – Krúdy – szanatóriumbeli tapasztalatait összefüggésbe hozza a beteg Szindbád „világérzékelésével”, így egyenlőségjelet tesz a biográfiai személy és Szindbád szenvedései közé.¹⁰ Vigh szerint „az önéletrajzi jellegű interpretációnak kétségtelenül van létjogosultsága”,¹¹ de a következő mondatban már egyfajta cáfolatot is hoz, amikor arra utal, hogy az író helyettesítő elemet talál ki a narratívához, aki így válik írói alteregójává. Maga Krúdy is nyilatkozatban zárkózott el a biográfiai olvashatóság mint lehetőség előtt, amikor azt írta: „Nem kérem, én egyetlen regényemben sem írtam magamról, mert nem tartom elég érdekesnek a személyemet az olvasók érdeklődésére. Szindbád voltaképpen egy vidéki barátom volt, bizonyos S. S., aki – nekem dolgozott.”¹²

A dolgozat témája – a menekülés, az eszképizmus – szempontjából nem elsődleges jelentőségű tehát, hogy mennyiben feleltethető meg az író, az elbeszélő, a hős egymásnak, és mennyiben nem. Nem annak van jelentősége, hogy Krúdy maga menekül-e, vagy valamelyik hőse: maga a menekülés, az eszképizmus, mint motívum és hangulat az, amit nyomom szeretnék követni a szövegekben.

⁸ BORI Imre: *Krúdy Gyula*. Fórum, Újvidék, 1978. p. 240. Idézi: VIGH, *op.cit.*, p. 11.

⁹ VIGH Imre: Szindbád és Prikk. In: *Szövegek között*. 19. (19.) 2015. p. 11.

¹⁰ FÁBRI Anna: A magyar Don Juan. Szindbád. In: FÁBRI Anna: *Ciprus és jegénye*. Magvető, Budapest, 1978. p. 107. Idézi: VIGH, *op.cit.*, p. 12.

¹¹ VIGH, *op.cit.*, p. 12.

¹² KRÚDY Gyula: Mikor az író találkozik regényalakjaival. In: KRÚDY Gyula: *Vallomás*. Magvető, Budapest, 1963. Szerk: KOZOCSA Sándor. p. 146.

„A földkerekség minden magamfajta lustáját vonzzák a magányos szigetek. Csak találjuk meg az igazi szigetet (gondoljuk), akkor a múltat a látóhatár mögött hagyhatjuk, s városok mérge és bosszúsága nélkül nézhetünk minden új nap elébe. Bölcsen válassz magadnak magányt, és nem kell keményen dolgoznod a megélhetésért. Álmaink szigetén nincs is semmi munka, kivéve azokat a könnyű feladatokat, amelyeket önként vállalnak bájos nőnemű társaink.

És mégis, bevallom, a kerítésen át gyakran kémleltem a magányt, de azután visszatértem a civilizált, tengerparti lakásomba. Inkább vándormadár vagyok, mint szigetlakó remete.”

Lawrence G. Greene: Ahol megállt az idő – A nagy csend kis szigetei¹³

2. „A múlt illatos terhe...”¹⁴ Krúdy Gyula a kortársak néhány esszéjének tükrében

2.1. Személyes és strukturálatlan érdeklődés

Ha az esszé „gondolataim története”¹⁵, elvárható, hogy egy nagyobb lélegzetvételű munkánál is bepillantást nyerhessünk, honnan is indultak útjukra a gondolatok: egyszóval, hogy a gondolatok történetének legyen eleje, hiszen Arisztotelész óta tudjuk: „teljes az, aminek van eleje, közepe és vége”.¹⁶ A szakdolgozat keretei nem teszik lehetővé a teljességre törekvést Krúdy Gyula eszképzimusa kapcsán, de egyfajta strukturált gondolatébresztés megtörténhet.

A teljesség igénye nélkül ugyan, de mégis, valami rendezett formát igyekszem adni annak a néhány gondolatnak, ami eszembe ötlött, amikor Krúdy Gyula írásai után írásairól is olvastam. Legyen ez a bevezető akkor „az elme szabad kiruccanása”¹⁷.

A témaválasztásról és – Earl Babbie¹⁸ szavaival élve – a strukturálatlan érdeklődésről, ami a dolgozat megírására sarkallt, azt írhatom, hogy belső, szubjektív motívumok vezettek Krúdy és az eszképzimusz kapcsolatának vizsgálatához. Kosztolányitól kölcsönzött gondolattal én is: „akkor szerettem meg igazán és nagyon, mikor hosszú külföldi útról jöttem...”¹⁹.

¹³ GREENE, Lawrence G.: *Ahol megállt az idő- A nagy csend kis szigetei*. TK, Budapest, 1964, p.5.

¹⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső: Krúdy Gyula – Nyíri csend. In: *A Hét*, 1907.december 22. <https://mek.oszk.hu/05500/05546/05546.htm>

¹⁵ Idézi: SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Egy műfaj kockázatai. In: *Alföld* 53. évf. 2. sz. (2002. február)p.3. <https://epa.oszk.hu/00000/00002/00070/szegedy.htm>

Az internetes szöveg nem tartalmazza az idézet forrását.

¹⁶ ARISZTOTELÉSZ: *Poétika*. VII 50b. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1994. p. 16.

¹⁷ JOHNSON, Samuel idézi: SZEGEDY-MASZÁK, *op.cit.*, p.1.

¹⁸ BABBIE, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassa Kiadó, Budapest, 2003

¹⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső: Krúdy Gyula. In: *Élet*, 1910/40. (október 2.) II. pp.431-432.

Eszképizmus: el lehetett menekülni a valóság elől egy – nem létező, irodalmi – Magyarországra, ami Krúdy számára sem létezett, ő is csak kitalálta saját magának és az olvasóknak.

Kosztolányi egy író álmodik, és mindenekelőtt egy európai művészetet, egy olyan író európai művészetét, akinek „*ez a megszokott nép nem unalom*”.²⁰ Az én nagy és kicsi honvágyaimban, bizony nekem sem volt unalom az a nép, az az ország, amitől olyan messze vetett – ha csak ideiglenesen is – a sorsom.

2.2. Az impresszionista Krúdy

Szerb Antal az impresszionisták között tárgyalja Krúdyt,²¹ s ha belepillantunk a hatalmas életmű bármelyik novellájába, regényébe – ha egyáltalán regények ezek a mesebeli, álomszerű szövegek – láthatjuk: nem alaptalanul. Az Édouard Manet által felismert jelenséget, hogy a vizuális jeleknek önmagukban is hangulatértéke van, Krúdy az irodalomban hasznosítja: „*Az író céltalanul nekiindul egy szünni nem akaró mondat fonálán a világnak, saját belső világának – és sok szükségtelennek látszó szó és mondat után egyszerre ott áll előttünk, magunk sem értjük, honnan jött, az a legbelsőbb lényegünkben rezonáló valami, ami a költészet legfőbb titka.*”²² Érdekes megfigyelni, hogy a kortársak sem tudják kivonni magukat a varázslat alól: amikor egy-egy esszében Krúdyról szólnak, „ecsetkezelésük” hasonlóan lazúros, impresszionista elemekkel gazdagodik: „*a múlt illatos terhét érzem a szívemen (...), ha Krúdy Gyula illatos, finom, álmokból és párából szőtt novelláit olvasom*”²³ írja Kosztolányi, s mintha nem is maga Kosztolányi szólna, hanem Krúdy, Kosztolányin keresztül. Ady Endre is hasonló stílusban, szinte versbe szedve fogalmaz „*Krúdy Gyula könyve – A vörös postakocsi*” című esszéjében: „*eldalolta tegnapi ifjúságának boszorkányos muzsikájú dalát*”.²⁴ Kosztolányi és Ady pedig egymásra is rímelgetve ír Krúdyról, akit mindkettő valahogyan nagyon a magáénak érez. „*Hétszilvafás keleti fajtánk úri gögjét*”²⁵ hozza magával Krúdy Gyula Kosztolányi szerint. Ady ugyanennek a hét szilvafának az árnyékában szunnyadna tovább: „*Hét szilvafa árnyékában/Szunnyadt lelkem ezer évet (...) Hét szilvafa árnyékában/Várt volna még ezer évet/Míg idő jön a csodákra/Óh, jaj nekem, hogy fölébredt.*”²⁶ Krúdy azonban nem követi el azt a hibát, hogy felébred: szunnyadozik, álmodozik, és közben mesél tovább az utolsó nemesi

²⁰ KOSZTOLÁNYI: *Élet*, 1910. október 2. *ibid*

²¹ SZERB Antal: *A magyar irodalom története*. Révai Kiadó, Budapest, 1935. pp.440-445.

²² SZERB, *op.cit.*, p. 445.

²³ KOSZTOLÁNYI: Krúdy Gyula. In: *A Hét*. 1907. december 22. *ibid*

²⁴ ADY Endre: Krúdy Gyula könyve – A vörös postakocsi. In: *Nyugat*, 1913. szeptember. 1.

²⁵ KOSZTOLÁNYI: *A Hét*. 1907. december 22. *ibid*

²⁶ ADY Endre: Hepehupás vén Szilágyban

birtokokról többek között *A hét szilvafa*²⁷ című novellájában is, ahol győzhet a honvágy, a nosztalgia.

„Krudynak (sic!) és Szomorynak vannak mondatai, amelyek többet érnek kitűnő és észszerű írók munkásságánál.”²⁸ írja róla Kosztolányi. Fontos kiemelni azonban, hogy ezek a mondatok soha nem sorsfordító, vagy történet végi csattanót adó mondatok. Dobos László szerint „*Krúdy történetei jelentés nélküliek mindig.*”²⁹ Ellentétben Mikszáth, illetve Jókai szereplőivel, világával, Krúdy „*sohasem anekdotáz, hanem mesél.*”³⁰ Történeteit – ha egyáltalán történetek ezek a sokszor cselekmény nélküli hangulatok, impressziók – eleinte múltbéli események, gondolatok, érzések indítják útjukra, a hogy Kosztolányi írja: „*gyerekkorunk megvásárolhatatlan naivsága*”³¹. Az első évek novelláin még erősen érződik Mikszáth Kálmán hatása, de aztán Krúdy megtalálja a saját hangját, már elszakad az anekdotától, a történettől, s egyre erősebben teret nyer a fantázia világa. „*Nem megfigyelő, inkább visszaálmodó*”³² írja róla szintén Kosztolányi az *Élet* hasábjain, illetve *A Hét*-ben úgy fogalmaz: „*újabbán már nem csak a megtörtént dolgokra emlékszik vissza*”³³, hanem „*édes tétlenségben adják oda magukat az álomnak*” és „*egyre tündéribb a meséje és a fantáziája.*”³⁴

Kosztolányi is a vidéki csendben leli meg a maga Krúdyját³⁵, a vidéken, ahol „*a múlt nagyhatalom. Ami elmúlt örökké él.*”³⁶ Ahol a „*a semmi emlékből történet szövődik, és egy történet regénnyé dagad...*”³⁷, s ahol a családi legendárium alapvető ihlető forrássá válik: ám „*nem a nyárspolgári család krónikása, hanem a misztikus családé.*”³⁸

2.3. Elbújni vidéken

Kosztolányi megteheti, hogy egyik esszéjében Krúdy egyetlen novelláját sem idézi abból a célból, hogy – az impresszionista képekhez hasonló érzetet keltve – az olvasó csak nagy vonalakban lássa az író, „*egy szegény, kis nép gazdag, romantikus álmodóját*”.³⁹ Én ezt egy

²⁷ KRÚDY Gyula: *A hét szilvafa* (1903)

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/pokhalos-palackok-valogatott-elbeszelesek-18941908-C45C/het-szilvafa-CAE9/>

²⁸ SZERB, *op.cit.*, p. 445.

²⁹ DOBOS László: Krúdy Gyula: A betyár álma. In: *Nyugat*. 1920. 9-10. szám

³⁰ KOSZTOLÁNYI: *A Hét*. 1907. december 22.

³¹ *ibid*

³² KOSZTOLÁNYI: *Élet*, 1910. október 2.

³³ KOSZTOLÁNYI: *A Hét*, 1912. január 14

³⁴ *ibid*

³⁵ KOSZTOLÁNYI: *Élet*, 1910. október 2.

³⁶ *ibid*

³⁷ *ibid*

³⁸ *ibid*

³⁹ KOSZTOLÁNYI: *Élet*, 1910. október 2.

szakdolgozat keretei között nem tehetem meg. Álljon hát itt *A hét szilvafa* mellett egy másik kedvencem, a *Hazugság az őszről* néhány sora annak bizonyítására, hogy Krúdy maga is mennyire szereti ezt az álmvilágot. (Már) nem cselekvő hőse, Pankotai, aki állítólag, – de mit lehet tudni ezt a megbízhatatlan elbeszélőnél, aki még álmodozik is, –, *„hajdan lovag, pártütő és szerencsejátékos volt, félvilági nőket szeretett, és tisztességes nők bolondultak utána”*.⁴⁰ Pankotait meglátogatja hölgyismerőse, aki a korábbi házassági ajánlatot kéri számon a magányosan élő agglegényen. Pankotai a világ legszebb kosarát adja, Anyeginénél mindenképpen szebbet, elfogadhatóbbat: *„Ideál volt, asszonyom, hogyan vehessem feleségül az ideálmot?”*⁴¹. Majd megfogja az asszony kezét, és szépen, kedvesen hazudni kezd.⁴² Gyönyörű, leheletfinom hazugság-fátylak, ködös, vízpárás képek lengik körül Krúdy álomba zsongító szavait. Mint egy Egry József festmény, ahol a Balaton vize felett csak tört fényeket, pasztell színeket látunk, itt-ott talán kibukkan egy-egy élesebb vonal, de csak azért, hogy az is a ködbe vesszen, és tovább ösztökélje fantáziánkat.

*„Vidéken, midenkitől távol, szerettem volna elbújni egy filagórában, vagy az elhagyott utolsó szoba egyik sarkában, hogy kedvemre álmodozhassam a mondatainak fátyolos muzsikájánál.”*⁴³Igen. Krúdyt nem lehet kapkodva, gyorsan olvasni. Idő kell hozzá. Lassúság. Pontosan úgy, mint Milan Kundera regényében.⁴⁴ Az olvasó is megtapasztalhatja, hogy az *„elmondhatatlanul érzéki légkör éppen az utazás lassúságából fakad.”*⁴⁵A vörös postakocsi időnkénti vágatása sem igazi vágatás, inkább csak arra jó, hogy – szintén Kundera szavaival élve – figyeljük, ahogy a szereplők *„ringatóznak a hintóban, testük előbb akaratlanul, aztán szándékkal összeér, s megkezdődik a történet.”*⁴⁶ Ha egyáltalán kezdődik valami, vagy csak álmodjuk, ahogy ringatnak a postakocsi rugói. Kosztolányi – teljes joggal – költőnek tartja Krúdyt, akinek elbeszélései háttérében *„gyönyörű és boldog monotonitással vonul a lírája.”*⁴⁷

Hiába keresnénk kalandregénybe illő fordulatokat, meglepetéseket Krúdynál, *„nincsenek végén csattanós témái, ötletei sincsenek”*, és én magam is hiába keresnék jobb, csattanósabb

⁴⁰ KRÚDY Gyula: *Hazugság az őszről*
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/telihold-elbeszelesek-19161925-F96A/1916-F96D/hazugsag-az-oszrol-FA05/>

⁴¹ KRÚDY, *ibid*

⁴² *ibid*

⁴³ KOSZTOLÁNYI: *A Hét*, 1912. január 14.

⁴⁴ KUNDERA, Milan: *Lassúság*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008.

⁴⁵ KUNDERA, *op.cit.*, p. 7.

⁴⁶ KUNDERA, *ibid*

⁴⁷ *ibid*.

befejezést ennek a bevezetőnek, mint ismét Kosztolányi szavait. Krúdynam nincsenek ugyan történetei, ötletei, csak éppen „*az élet gazdagsága az övé*”.⁴⁸

⁴⁸ KOSZTOLÁNYI: *A Hét*, 1912.július 21.

3. Eszképizmus – fogalmi alapvetés

3.1. Az eszképizmus mint filozófiai és pszichológiai háttérű művészeti irányzat kialakulásának története

Az *eszképizmus* kifejezésnek nem létezik egyetemlegesen elfogadott meghatározása, jellemzőinek összefoglalására azonban több kísérlet is született. Ennek megfelelően kutatás tárgya az is, hogy az *eszképizmus* értelmezhető-e egyáltalán egységes filozófiai, pszichológiai, művészeti irányzatként, vagy inkább gyűjtőfogalom, ami több, néhány közös jellemzővel rendelkező irányzatot helyez egy halmazba egy bizonyos csoportosítási rendszer szerint. Az *eszképizmus* tehát lélektani fogalom is egyben, így – bár nem témája a szakdolgozatnak – a pontosság kedvéért és az interdiszciplinaritás jegyében ezt a dimenzióját is meg kell vizsgálni.

Ahhoz, hogy eldönthessük, mennyire helytálló irányzatként tekinteni az *eszképizmusra* mint jelenségre, meg kell vizsgálnunk a szó etimológiai, illetve a jelenség történeti gyökereit, hogy összegyűjthessük a közös jellemzőket, amik alapján kísérlet történhet egy munkadefiníció kialakítására. A továbbiakban – egyelőre hipotetikusán – pszichológiai és filozófiai háttérű művészeti irányzatként tekintek az *eszképizmus* jelenségére.

Az irányzat elnevezése a latin eredetű, francia közvetítéssel az angol nyelvbe került *escape* – „(meg)szökni, elszökni, elmenekülni, megmenekülni, menekülni” igéből ered.⁴⁹ A szóösszetétel a latin *ex-* – „ki-” és a *-cappa* – „köpeny” elő- és utótagból áll. A szó szimbolikája érthető: kilépünk a köpenyünkből, azt hátra hagyjuk, megszabadulunk a társadalmi elvárásoktól, a társadalmi énünktől, amit a ruhánk, köpenyünk jelképez. Azzá válunk, akik a köpeny alatt valójában vagyunk, vagy lenni szeretnénk. Ebből a kifejezésből született meg a középkori francia nyelvű *eschaper* (ma *échapper* – kiszalad, megmenekül), majd az angol *escape* lexéma. A jogi szakirodalom is használja többek között az *escape clause* formában, ami mentesítő záradékként, fenntartásként értelmezhető, tehát mindenképpen valami olyan tényre utal, ami növeli az alany szabadságát, mozgásterét, lehetőségeit.

A *Cambridge English Dictionary* szerint az *eszképizmus* egyfajta szellemi segédeszköz ahhoz, hogy az ember a mindennapi élet kellemetlen vagy unalmas tényezőitől eltávolodhasson, jellemzően a képzelet vagy valamiféle elfoglaltság által. A szótár sajátos módon úgy egészíti ki a szócikket, hogy az *eszképizmus* más, érdekesebb, de lehetetlen tevékenységek helyettesítésére

⁴⁹ ORSZÁGH László: *Angol-magyar nagyszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. Vol. I. pp.636-637.

alkalmas tevékenység, ami többek között gondolkodás vagy olvasás formájában is megnyilvánulhat, illetve segíthet a depresszió, vagy az általános búskomorság leküzdésében is.⁵⁰

Az *Oxford English Dictionary* a figyelemnek azokról a dolgokról történő elterelési törekvéseként értékeli az *eszképizmust*, amit normális körülmények között el kellene tudnia az embernek viselni.⁵¹

A *Lexico* szócikke szerint az *eszképizmus* törekvés a megnyugvásra és a figyelemnek a valóság kellemetlen tényeiről történő elterelésére valamiféle fizikai tevékenység vagy a fantázia segítségével.⁵²

Ahogy láthatjuk, a szótári megfogalmazásokban található valamiféle távolságtartás és degradáló él az eszképizmus kapcsán: bár bizonyos helyzetekben elismerik a gyakorlati hasznát (depresszió, búskomorság leküzdése), azért az eszképizmus társadalmi megítélésének negatív előjele kiérezhető a szövegekből: egyfajta „*jobb híján*” látszat megoldásnak tűnhet.

Gombrich is felveti ezt a problémát, amikor a művészi önkifejezés eszméjét a romantika korára,⁵³ illetve Freud tanaira,⁵⁴ valamint arra a közhiedelemre vezeti vissza, hogy a művésznek nem csak joga, de kötelessége is a konvenciókat elvetni. Ennek tudja be azt is, hogy az ezzel ellentétes nézeteket, „*melyek szerint egyedül a művészet ajándékozhat meg bennünket a tökéletesség egy-egy pillanatával ebben a világban, ma általában „eszképizmusnak”, menekülésnek bélyegzik.*”⁵⁵

A pontosság kedvéért itt kell azonban megjegyezni, hogy Freud egyenesen úgy véli, hogy bizonyos mennyiségű eszképista képzeletre mégis szüksége van minden emberi lénynek. Úgy fogalmaz, hogy a vágyak először ábrándok formájában kerülnek kielégítésre, ezek vágybeteljesítő képzelgések örömmérzettel járnak. Freud szerint az ember képtelen kizárólag a valóságból kicsikart szegényes kielégülési lehetőségekkel fennmaradni; kiegészítő, pótlólagos

⁵⁰ Cambridge English Dictionary.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/escapism> Utolsó letöltés: 2023. április 21.

⁵¹ Oxford English Dictionary

⁵² Lexico Dictionaries/English

<http://www.lexico.com/definition/escapism> Utolsó letöltés: 2023. április 21.

⁵³ GOMBRICH, E. H.: *A művészet története*. Gondolat, Budapest, 19, p. 418.

⁵⁴ GOMBRICH, *op.cit.*, p. 495.

⁵⁵ GOMBRICH, *op.cit.*, pp. 501-502.

szervezetekre is szükséges van. A képzelet világában az emberi lények zavartalanul – a külvilág zavaró behatásaitól és tényezőitől mentesen – élvezhetik szabadságukat.⁵⁶

Látható, hogy a képzelet és a fantázia tehát kulcsfontosságú eleme az *eszképizmus*ról szóló gondolatoknak. Lev Vigotszkij szerint a művészetelméletek értelmezése az érzékelésről, érzelemről és – harmadik elemként – a képzeletről vagy fantáziáról kialakított állásponttól függ, szűkebben: „*a művészet lényegében véve a képzeletről és az érzelemről szóló (...) kombinált tanítás*”.⁵⁷ Az érzelmre azonban nem tudjuk a figyelmünket összpontosítani. Christiansen – kintről befelé haladva – a művészetet olyan hangulatként fogja fel, amely hangulat-differenciálokból alakul ki. Herder és Lipp ezzel szemben bentről kifelé halad, és azt vallja, hogy mi magunk „*érzünk bele ilyen vagy olyan érzelmeket*” a műalkotásba.⁵⁸

Meg kell azonban különböztetnünk – és itt kapcsolódik egy másik síkon a képzelet és a fantázia az érzelemhez – a valóságos és a képzelt érzelmeket. Az érzelmek realitásának törvénye alapján a valóságos érzelmek – amikor az adott aktus helyességéről meg vagyunk győződve – ítéletként, a képzeletbeli érzelmek – amikor magunk is felfogjuk, hogy az aktus helyessége nem a realitáson alapszik – hipotézisként jelentkeznek.⁵⁹ A művészeti érzelem ugyanolyan érzelem, mint a szokásos, hétköznapi érzelem, a különbség abban áll, hogy feloldására nem valós cselekvés, hanem „*felfokozott fantáziatévékenység*” segítségével kerül sor.⁶⁰ Folytatva a gondolatmenetet Hennequin úgy vélekedik, az irodalmi művek célja, hogy meghatározott, de cselekedetekben közvetlenül megnyilvánulni nem képes emóciókat keltsenek.⁶¹ Összességében tehát a művészeti emóció úgy fogható fel, mint olyan központi, centrális érzelem, amelynek külső megnyilvánulásai gátlódnak, ereje azonban megmarad, feloldására pedig az agykéregben, a fantáziakép kialakításának racionalizálási aktusa révén kerül sor.⁶² Az esztétikai reakció végső soron a tartalom vagy a forma – illetve ezek kombinációja – által kiváltott katarzis.⁶³

⁵⁶ FREUD, Sigmund: *Introductory Lectures on Psychoanalysis*. p. 419.

„Every desire takes before long the form of picturing its own fulfilment; there is no doubt that dwelling upon imaginary wish-fulfillments brings satisfaction with it, although it does not interfere with a knowledge that what is concerned is not real. Thus in the activity of phantasy human beings continue to enjoy the freedom from external compulsion which they have long since renounced in reality. They have contrived to alternate between remaining an animal of pleasure and being once more a creature of reason. Indeed, they cannot subsist on the scanty satisfaction which they can extort from reality. ‘We simply cannot do without auxiliary constructions.’”

⁵⁷ VIGOTSKIJ, Lev: A művészet mint katarzis. In: ⁵⁷ VIGOTSKIJ, Lev: *Művészetpszichológia*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968., pp. 317-318.

⁵⁸ Idézi: VIGOTSKIJ, *op.cit.*, pp. 330-332.

⁵⁹ *op.cit.*, p. 337.

⁶⁰, *op.cit.*, p. 339.

⁶¹ HENNEQUIN, E. : *Études de critique scientifique*. Paris 1889-90. Idézi: VIGOTSKIJ, *op.cit.*, p. 340.

⁶² VIGOTSKIJ, *op.cit.*, p. 340.

⁶³ VIGOTSKIJ, *op.cit.*, pp. 344-345.

Schiller a művészi titkot abban látja, hogy „*az anyagot legyőzi a forma által*”,⁶⁴ s ez – a későbbiekben látni fogjuk – Krúdnyak is a titka: a sokszor alig érzékelhetőnek mondható történetet varázsolja a fantázia, a képzelet segítségével művészi formába.

Meg kell találni – vagy fel kell húzni – azonban a fantázia, képzelet, illetve az ebből építkező *eszképizmus* határait, hiszen – csak hogy a dolgozat eredeti témájával kapcsolatos példával éljek – Krúdy is előszeretettel időzik el lényegtelen(nek tűnő) részleteken,⁶⁵ ami Roman Jakobson szerint akár a realizmus egyik jelentésének ismérése is lehetne.⁶⁶

John L. Longeway kiszélesíti az *eszképizmus* értelmezési kereteit. Véleménye szerint az *eszképizmus* az averzív hitek és meggyőződések tudatos elkerülésére tett kísérlet, amelynek során az egyén különböző stratégiákat alkalmazhat. Az eszképizmus alapvető célja, hogy az egyént elvonja és amennyire lehet, elidegenítse a mindennapi problémáktól, illetve segítségére legyen abban, hogy a fantázia és a képzelet segítségével fontosabbnak, jobbnak tüntesse fel saját magát, mint amilyen valójában. Az ilyen elfoglaltságokba történő belefeledkezés segíthet abban, hogy az egyén időlegesen elkerülje a szembesülést a valósággal, amiben élni kénytelen, és segít a valóságból történő elmenekülésben.⁶⁷ Longeway megkülönbözteti az eszképizmus hétköznapi, rekreációs fajtáját, amit minden ember gyakorol az eszképizmus súlyosabb változatától, amikor az egyén a valóság teljessége elleni védelemként él a menekülés nyújtotta lehetőségekkel. Longeway élesen elhatárolja az eszképizmust az önámítás, önbecsapás kategóriájától. Longeway szerint az önbecsapás (*self-deception*) az eszképizmus egy súlyos, kóros formájú megnyilvánulása, amikor az egyén irracionális módon, a tényektől teljesen függetlenedett módon, állandósult jelleggel igyekszik figyelmen kívül hagyni a számára kellemetlen körülményeket.⁶⁸

Cohen és Taylor szerint eszképizmus minden olyan tevékenység, ami enyhülést, megnyugvást hoz a mindennapi élet kötelezettségei és rutinja közben.⁶⁹ A meglehetősen széles – talán túlságosan is széles értelmezési síkot valamelyest módosítja Tuan véleménye, aki – Freud

⁶⁴ SCHILLER, Frederick: *Válogatott esztétikai írások*. Magyar Helikon, Budapest, 1969. p. 245.

⁶⁵ Vö.: JUHÁSZ Anna: A legegyszerűbb dolgokból is irodalom.

⁶⁶ JAKOBSON, Roman: *On Realism in Art = Reading in Russian Poetics. Formalist and Structuralist Views*. (Ed. Ladislav Matejka and Krystyna Pomorska, Dalkey Archive Press, 2022. pp. 38-46.

⁶⁷ LONGEWAY, John L.: The Rationality of Escapism and Self-Deception. In: *Behavior and Philosophy*, Fall/Winter 1990. Vol. 18. Number 2. pp. 1-20.

⁶⁸ LONGEWAY, John L.: The Rationality of Escapism and Self-Deception. In: *Behavior and Philosophy*, Fall/Winter 1990. Vol. 18. Number 2. pp. 1-2.

⁶⁹ COHEN, S. & TAYLOR, L.: *Escape attempts: The theory and practice of resistance to everyday life*. New York, Routledge, 1992.

gondolatmenetét folytatva - tipikusan emberi túlélési mechanizmust lát az eszképzizmusban.⁷⁰ A pszichológiai szakirodalom elfojtásként referál az eszképzizmusra: az emocionális szorongások kezelése a stresszhelyzetet okozó stresszfaktorokról történő tudomásulvétel elfojtásának eszközével.⁷¹ Baumeister az öngyilkossági kísérleteket, az étkezési rendellenességeket, a kábítószerfüggőséget is az egyén önmagától történő meneküléseként, *eszképzizmus*ként fogja fel.⁷² Másfelől azonban a sport és szabadidős tevékenységek terén folytatott kutatások arra a megállapításra jutottak, hogy számos, fizikai és/vagy lélektani értelemben vett „egészséges tevékenység” során csökkent az egyén önmagával kapcsolatos tudatossága, ezzel együtt szabadul a mindennapok zűrzavarából is.⁷³ Hogy egy magyar példával is éljek, Csíkszentmihályi Mihály flow-elmélete, amit aktív tevékenység során elért nagyon magas elégedettségi fokú állapotként fog fel, úgy jellemezhető, mint az egyén megnövekedett figyelme magára a tevékenységre, ami egyben önmagunk folyamatos monitorozásának és értékelésének csökkenő szintjével jár együtt. Más szavakkal: a flow állapota gyakorlatilag a pszichés jólét alapja.⁷⁴

Az eszképzizmus – az önmagunktól, gondolatainktól, súlyos problémáinktól történő menekülés – tehát megnyilvánulhat önpusztító illetve éppen ellenkezőleg, az optimális pszichológiai működést elősegítő tevékenységben is.⁷⁵

A fentiek alapján tehát további három fontos dimenziót kell meghatározni: mitől menekül az *eszképzista* egyén (1); hová, mibe menekül (2); hogyan, milyen módszerrel menekül (3).

⁷⁰ TUAN, Y.: *Escapism*. Baltimore, MD: John Hopkins University Press, 1998.

⁷¹ FOLKMAN, S. & LAZARUS, R. S. If it changes it must be process: A study of emotion and coping during three stages of a college examination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, pp. 150-170.

⁷² BAUMEISTER, R. F. : Suicide as escape from self. *Psychological Review*, 97, pp. 90-113. Idézi: STENSENG, Frode-RISE, Jostein-KRAFT, Pal: Activity Engagement as Escape from Self: The Role of Self-Suppression and Self-Expansion. In: *Leisure Science*, 34. 2012, pp. 19-38.

⁷³ HUTCHINSON, S. L. –BALDWIN, C. K. – OH, S: Adolescent coping: Exploring adolescents' leisure-based response to stress. *Leisure Sciences*, 28, pp. 2-16.

⁷⁴ CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály: *Flow: The psychology of optimal experience*. New York, Harper Collins, 1990.

⁷⁵ RYAN, R. M. & DECI, E. L.: Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55, pp. 68-78.

3.2. Az eszképzizmus korai képviselői – néhány vallástörténeti, filozófiai, társadalomtudományi, irodalmi, festészeti és filmművészeti példa

A menekülés a társadalmi kötöttségek elől megjelenik már a Buddha életéről szóló történetekben is: a huszonkilenc éves Sziddhártha herceg szembesülve az öregedés, a betegségek, a halál problémájával elhagyja feleségét és családját: elmenekül a kötöttségek elől, hogy számára hasznosabban tölthesse életét. Jézus sem folytatja az ácsmesterséget: társaival, az apostolokkal elindul, hogy tanítva és vándorolva keresse meg önmagát. Mindketten az eszképzizmus egy sajátos formájában, a *belső, vallási eszképzizmusban* találnak menedéket.

Az aranykor mítosza – bár rendszerint az antik görögségig vezetjük vissza - valószínűleg egyidős az emberiséggel. Az aranykor mítosza időbeli, Atlantisz mítosza egyszerre *időbeli és térbeli eszképzizmus*ként fogható fel. Ugyanezek az elemek érhetők tetten a bűnbeesés előtti Paradicsomról, Kánaánról, a Megváltás földjéről szóló történetekben is. A vágyakozás, az álmodozás segíti a mesélőt és a hallgatóságot (később az olvasót) abban, hogy eltávolodjon a hétköznapi problémáitól, hogy levegőhöz jusson, összességében: hogy túléljen. A számos utópia-elmélet közül itt csak néhányat – a megítélésem szerint irodalmi, szűkebb értelemben Krúdy impresszionista irodalmi eszképzizmusához kapcsolható gondolatot – említek meg.

A világirodalom első „rögzített” turistája, Francesco Petrarca 1336. április 26-án megmászta a Mont Ventoux hegyet, amiről beszámolót is készített irodalmi levél formájában. A tett jelentősége az volt, hogy minden gyakorlati cél nélkül, pusztán a séta, a hegy, a látvány kedvéért tette meg a fárasztó utat. Petrarca nem gyakorlati céllal, hanem egyfajta elvonulásként, pusztán a természetben történő gyönyörködés kedvéért vállalkozott az útra testvéreivel.

Morus Tamás 1516-ban megjelent *Utópia* című munkája „a középkor hullámsírba merülő hajójáról segélykiáltás a renaissance viharába.”⁷⁶ Oxfordi tanulmányai egy életre meghatározzák Morus szemléletét: ahogy Geréb László írja: „a középkori, lelketlen skolasztikába fúló oktatást már Itália humanizmusaival cserélik fel a déli tájakat járt új professzorok, akikhez az ifjú Morus egész életre szóló barátsággal csatlakozik”.⁷⁷ Morus tehát menekül: egy szebb, jobb – de csak az ő fantáziájában létező – világot igyekszik megmutatni kortársainak, ahol mindenki nyolc órát alszik és csak hat órát dolgozik naponta, a többi időt

⁷⁶ GERÉB László: Morus. In.: MORUS Tamás: *Utópia*. (fordította: GERÉB László) Officina Nyomda és Kiadványkötő, Budapest, 1941.

⁷⁷ *ibid*

szabadon – de főleg tanulmányainak – szenteli, ahol közösen beszélgetnek, zenélnék szórakoznak az emberek, ahol mindenki hasznos foglalatosságot űz.

Petrarca levele, illetve az itáliai reneszánsz és humanizmus teljesen újszerű hatásokat teremtett az irodalomban, de az irodalmat befogadók soraiban is: „*a tizennyolcadik században az angol és német irodalomkedvelő turisták először menekültek el ködfelhők elől, Itália az elveszett és újra megtalálándó paradicsom irodalmi színtere maradt*”.⁷⁸ Riffaterre már itt a „menekülés” kifejezést használja, és láthatjuk, hogy ennek a „menekülésnek” is valamiféle irodalmi képzelgés, fantázia, az olvasottak megélésének vágya az alapja.

Goethe *Mignon* (1784) című verse is egyfajta elvágódásról szól, a „*napfény földjéről szóló irodalmi álmodozások széles korpuszának csupán a kanonizált szövege*.”⁷⁹ Ugyanez mondható el Nerval *Delficájáról* is.

Henry David Thoreau 1854-ben megírja a *Waldent*. Talán ez a munka – a kivonulás és annak dokumentálása – tekinthető az eszképizmus első valódi gyakorlati kísérletének: a ceruzagyáros fia kivonul a társadalomból, kunyhót épít a vadonban, két keze munkájából igyekszik megélni, és időt hagy magának olvasásra, gondolkodásra, tapasztalatait pedig irodalmi igényességgel igyekszik megírni. A kísérlet csak kettő évig tart, mégis, iskolát, új hagyományt teremt. A *Walden* mérőöldkövé válik. A társadalomból kivonulni vágyók alapolvasmánya lesz belőle.

Jókai Mór 1872-ben megjelent regénye, *Az arany ember* a boldogságkeresés regénye, ahol a megmenekülés, a *térbeli eszképizmus* lehetősége a Senki-szigetén (és szigetében) manifesztálódik. A Senki-szigetén nincs pénz, nincsenek kööttségek, üzleti ügyek, csak a szerető kedves, Noémi, és a szerető család van. Meg van minden, ami szükséges, és nincs semmi, ami szükségtelenségével terhet jelent: nincsenek konvenciók, társadalmi elvárások. A paradigma hasonló, mint amit a mottóban Lawrence G. Greene fejtegetett egy évszázaddal később.

Visszatérve az itáliai csodavaráshoz, Asbóth János *Álmok álmodója* (1878) egyenesen „*ronda pompáról*” beszél Velence kapcsán, ahol mégis gondtalan mindenki.

Gárdonyi Géza 1897-ben döntött úgy, hogy – elkíváncozva a nagyváros zajából – „*egri remete*”, „*láthatatlan ember*” lesz, ahogy kortársai nevezték.

⁷⁸ RIFFATERRE, Michael: AZ intertextus nyomában. In: *Helikon*, 1996/1-2. p. 81.p.81.

⁷⁹ *ibid*

A festészet nagy *térbeli eszkéapistája* minden kétséget kizáróan Paul Gauguin (1848-1903), aki először társadalmi kötöttségeit rázza le magáról, amikor 1883-ban családját és állását elhagyva teljesen a festészetnek szentelte életét. Ezt követően pedig elindult, hogy megkeresse saját földi paradicsomát, amit ő már nem Itáliában, hanem jóval messzebb a távolról, a fantázia és a képzelet birodalmából romlatlannak tűnő Tahitin igyekezett megtalálni először 1851-ben, majd egy második kísérlet keretében 1895-től. W. Somerset Maugham *Az ördög sarkantyúja* (1919) című regényében állít maradandó irodalmi emléket Gauguinnek: Strickland személyében némi eltávolítással élve ugyan, de Gauguin életrajzának elemeiből igyekszik megfejtetni a karakter motivációját.

Gauguin magyar sorstársa Gulácsy Lajos (1882-1932), aki az eszkepizmusnak egy másik fajtáját, az általam jobb híján *belső, gondolati eszkepizmusnak* nevezett módszert választotta (természetesen az irodalmi eszkepizmus is gondolati, az időben, térben történő gondolati játékok is gondolatiak, de valamilyen formában identifikálnom kellett az eltéréseket). Gulácsy Lajos festményeiben, írásaiban, leveleiben számos alkalommal megjelenik Nakonxipán (Na'Conxypan), az általa teremtett világ, az elvágódás fantáziaszülte helyszíne, amit egyébként a festő is Olaszországba álmódott.

De hozhatunk más – a Krúdy-féle Szindbád-figura születése (1911) utáni - példákat is. Thomas Mann hőse, Gustav Aschenbach is Velencében találja meg a szépséget. Bele is hal a szépség kergetésébe a *Halál Velencében* (1912) lapjain.⁸⁰

James Hilton 1933-ban – tehát fontos: a két világháború között - megjelent regénye, *A Kék Hold Völgye* (eredeti, szélesebb értelmezési lehetőségeket rejtő címe: *The Lost Horizon*) földi Paradicsomának neve Shangri La: a Tibetben található kolostor, amit egy európai, egyszerre keresztény és buddhista kulturális háttérű tudós ember vezet, aki igyekszik megmenteni a világégések elől a civilizáció kincseit: könyveket, festményeket, szobrokat, zeneműveket. A Shangri Lában élők hosszú, akár több száz évig tartó életre számíthatnak, ha ott maradnak és betartják a mértékletességre vonatkozó – a *Nikomakhoszi etikában* erkölcsösséggként szereplő - szabályokat: mértékletesnek lenni még a mértékletességben is.

Szerb Antal *Utas és holdvilág* (1937) című regényében a szépség, az élet, az újraéledés színtere Itália: a kötelező nászút, - vagy ahogyan Riffaterre némi rosszmájúsággal fogalmaz:

⁸⁰ MANN, Thomas: Halál Velencében. In: *Thomas Mann elbeszélései*. Magyar Helikon, Budapest, 1961. pp. 439-508.

„társadalmi magatartás (a nászút vagy az Alpokon túlra vezet, vagy elmarad)”,⁸¹ - Szerbnél megtörténik és elmarad. A főhős mégis megél, újraél valamit a gyermekkor „aranykorából”, szabadul – ha csak időlegesen is, de az Ulpius Évával való jövőbeni találkozás halvány reményében - a társadalmi felelősség, a házasság és a családi vállalkozás jelentette kötöttség alól.

Orson Welles 1941-es filmdrámája, *Az aranypolgár* (eredeti címe: *Citizen Kaine*) szintén az elvesztett aranykor, az elvett gyermekkor és később a biztonság megteremtésére tett kétségbeesett kísérlet tragédiáját mutatja be. A családi, gyermeki boldogságot a *rózsabimbó* feliratú, az utolsó jelenetben tűzre kerülő szánkó szimbolizálja, s ez a szó – rózsabimbó – az utolsó, ami elhagyja a gazdaságilag sikeres, de boldogtalan Kaine száját halálos ágyán. Kaine házát és birodalmát – amit Xanadunak nevez, utalva arra az utópiára, amit Marco Polo beszámolója alapján kelt életre és a fantasztikus, édeni hely szinonimája lett – mozdíthatatlan kőszobrokkal zsúfolja tele, minden bizonnyal azért, hogy ellensúlyozza a szülei jelentette hiányt: a kőszobrok állandóak, nem tudják helyüket változtatni, nem hagyják el. A film a valódi *eszképizmus*, az önmagunktól való elmenekülés lehetetlenségét mutatja be.

Lénárd Sándor a további világégésektől tartva választotta lakhelyéül a „világvégi” Santa Catarinát Brazíliában, hogy ott latinra fordítsa a Micimackót, irodalmárokkal, tudósokkal folytasson levelezést. 1967-ben kiadta *Völgy a világ végén*, majd később a *Levelek a láthatatlan házból* című könyveit, amelyekben saját *térbeli eszképizmusáról* vall lírai hangvétellű soraival.

A fentiek alapján levonható az a következtetés, hogy bár a „boldog aranykor” eszméje – mint időbeli eszképizmus – végigkíséri az emberiség történetét Atlantisztól kezdve, az eszképista gondolatok virágkora valamikor a XIX. század második felében kezdődött el, és az első és második világháború környékén vált meghatározóvá. Az eszképizmus tehát a modernség termékének látszik, még akkor is, ha irányultsága kifejezetten antimodernista. Egyszerre jellemzi a megoldáskeresés, tökéletességre törekvés, de egyben eltávolodás, eltávolítás, tagadás és kivonulás is. Ebben vélhetően közrejátszottak a világháborúk nyomasztó előkészületei, a felgyorsult, iparosodott társadalom és ezzel együtt a társadalomtól és munkájától elidegenedő ember ⁸² kétségbeesett reakciókényszerszere is. Krúdy esetében hozzátehetjük, hogy az eszképizmus már nem valódi megoldás: az író nem pozitivista, saját magát is, hőseit is, azok kitörési kísérleteit, álmodozásait is megbocsátó iróniával szemléli.

⁸¹ RIFFATERRE, *op.cit.*, p. 81.

⁸² Bővebben: MARX, Karl: *A tőke*. Szikra Kiadó, Budapest, 1952.

3.3. Saját munkadefiníció kialakítása – Mit értek a következőkben eszképzizmus alatt?

A fentiek alapján a következő fogalmak halmazával találkozhattunk az eszképzizmus kapcsán: életfilozófia, lélektan, képzelet, fantázia, fantáziatevékenység, vágy, menekülés, elvonulás, elidegenítés, eltávolítás, katarzis, túlélési stratégia, kóros szintet (önbecsapás, önámítás) el nem érő elvágódás.

Összegezve a kutatómunka eredményét, a következő, szakdolgozatom kereteire korlátozódó munkadefiníciót találok elfogadhatónak:

Az eszképzizmus olyan filozófiai, lélektani és művészeti jelenség (*genus proximus*), amelynek során az egyén fantáziája és képzelete aktív használatának segítségével (1) igyekszik eltávolodni a hétköznapi problémáktól (2) és vágyott, örömrzertet keltő képzeteket hoz létre (3a), illetve ezekhez közvetlenül kapcsolódó tevékenységet (3b) végez (*differentia specifica*).

4. Az eszképzizmus megjelenési formái Krúdy Gyula novelláiban és regényeiben

4.1. Az eszképzizmus mint hangulat

A fogalmi alapvetést követően önmagától adódik a kérdés, vajon milyen szerepe lehet az eszképzizmusnak Krúdy Gyula műveiben. Bár Krúdy hősei nagyon sok esetben a világtól fizikai és szellemi értelemben is elvonult, nemcselekvő antihősök,⁸³ akik jobbára csak álmodoznak, emlékeznek, illetve kombinálják az álmokat az emlékekkel, az eszképzizmus mégsem tekinthető alapgondolatnak. Wellek és Warren szerint a legtöbb kutató már túlhaladottnak tekinti azt a megközelítési módot, amely a végletes leegyszerűsítés jegyében az irodalmi művet filozófiai traktátsusként kezelve egyetlen alapeszmét feltételez és keres.⁸⁴ Jómagam is inkább Wellek és Warren komplexebb, átfogóbb és kiegyensúlyozottabb véleményét érzem közelebb az igazsághoz, amikor Krúdy Gyula írásairól van szó. Mondom ezt úgy, hogy Krúdy a *Szindbád megtérése* című novellafüzérben több alkalommal is szólásokat, közmondásokat választ címül: *Addig ér az ember valamit, amíg a szüleje él; Útnak szónak, házasságról való tanácskozásnak nincs vége; Pénzzel járják a búcsút; Tollfosztásban nem szakad meg az ember; Sok bába közt elvész a gyerek; Nem veszik a lovat csupán a szőréért; Jobb lábbal megbotlani, mint nyelvvél; Legjobb olyan asszonyt elvenni, akinek első urát felakasztották.* Ezek azonban ironikusan vett életbölcességek, álpremisszák, amiknek segítségével az elbeszélő kibontja a történetet.

Még akkor is csak álpremisszák, ha többnyire megtalálható bennük a premisszák mindhárom kelléke: karakter, konfliktus és megoldás, mégis, csak lazán kapcsolódnak a történetvezetéshez, úgy, ahogyan az *Ezeregyéjszaka* hivatkozásai is. Ironikus, előrebecsátott összegzések, amik hangulatot teremtenek. Ennek megfelelően gondolom úgy, hogy az eszképzizmus is inkább egyfajta hangulata Krúdy Gyula több írásának. Alaphangulat, és nem alapgondolat és semmiképpen nem premissza.

Krúdy menedéket kínál hőseinek, ez szépen végig vezethető Rezeda Kázmér példáján. Rezeda *A vörös postakocsi* (1913) című regényben öngyilkosságot kísérel meg, de csodával határos módon túléli. Az *Őszi utazás a vörös postakocsin* (1917) lapjairól megtudjuk, hogy évjáradékra tett szert egy anyai nagynénjétől, akivel szerelmi viszonyt folytatott, illetve megismerkedett a buddhizmussal (mindkét gondolat Krúdy gúnyos, de egyben elnéző humorát dicséri), így már nem kell meghalni sem szerelmi bánatában, sem a nyomorban, van ideje semmit tenni. A

⁸³ Részletesen: SÁFRÁNY Attila: A hőssé válás lehetetlensége. Krúdy Gyula írásművészetéről. In: *Magyar Szó* (Újvidék), 2010/230. (október 2-3.) 23. p.

⁸⁴ WELLEK, René – WARREN, Austin: *Az irodalom elmélete*. Osiris, Budapest, 2022. p. 111.

Rezeda Kázmér szép élete (1933) című regényben Johannánál talál menedéket (itt is fontos a név intertextualitása: a Szent Johannát, Jeanne d’Arc-ot idézi), s parabolisztikus, ahogy pontosan a háború „menti meg” Rezedát a vegetatív létől, a háború viszi vissza az életbe. Rezeda így panaszkodik Johannának: „*Nem értem annak titkát, hogyan kell viselkedni? Mit kell mondani? Hogy kell boldogulni? (...) Egy kórházban, egy nagy kertben kellene ülnöm...*” Johanna válasza azonban egyértelmű: „*Pedig magának vissza kell menni a világba, bármennyire nem is érti annak dolgait.*”⁸⁵ Az 1930-nam megjelent *A kékszalag hőse* című könyvben is Rezeda a túlélő, megmenekül a haláltól: „*Azt hiszem, a versenyt megnyertük – mondta Rezeda úr, de már egy halotthoz szólott, aki lassan összeesett ültében.*”⁸⁶

A kutatómunka és az elhatárolás megkönnyítése érdekében – pusztán metodikai szempontokból három formáját különböztetem meg az eszképzizmusnak Krúdy írásaiban. Az elhatárolás persze nem könnyű: a legtöbb esetben ezek a dimenziók együtt, egyszerre jelennek meg a művekben, a megkülönböztetés alapja legfeljebb az lehet, hogy melyik a dominánsabb és nyilvánvalóbb: idegen tájakra visz-e minket az író, vagy régmúlt időkbe, esetleg vallási, filozófiai eszmerendszerek segítségével teremti meg saját világát. A térbeli és időbeli eltávolítás egyszerűen értelmezhető, akár mérhető is lenne, ha valós tér és idősíkokról lenne szó: a magyarországi tájegységek vagy a középkori, újkori utalások megkönnyítik az olvasó hangolódását. Nem ennyire egyértelmű a helyzet azonban a vallási, filozófiai, gondolati menekülés, eszképzizmus esetén. Tekintettel ennek a témának az összetettségére ehhez a részhez hosszabb magyarázatokat fűzök.

4.1.1. Térbeli eszképzizmus

A Budapesten élő Krúdy gyakran választja írásai helyszínéül a Felvidéket, a Nyírséget, a Balatont, a Bakonyt. Ezek azonban nem valós helyek: csak a nevük valós, hangulatteremtő helyek éppúgy, mint hangulatteremtő a Szindbád név használata. Ezek a tanyák, városok, még ha meg is nevezi őket az író, így ilyenformán csak a képzeletében élnek. a Nyírség, Késmárk, vagy akár a *Palotai álmok* Várpalotája valószínűleg sosem volt olyan, ahogy Krúdy Óbudáról, visszagondolva rájuk leírja őket: ezek az ő fantáziájának kedves városai.

4.1.2. Időbeli eszképzizmus

Az időbeli eszképzizmus vagy múltba révedés (boldog aranykor, történelmi regény), vagy jövőbeli képzelgés (sci-fi) lehet. Sajátos irodalmi megnyilvánulása még a fantasy, amikor elképzelt térben és időben tevékenykednek a szereplők. Krúdy időbeli eszképzizmusa kettő

⁸⁵ KRÚDY Gyula: *Rezeda Kázmér szép élete*. In: KRÚDY Gyula: *Őszi utazások... op.cit.*, p. 158.

⁸⁶ KRÚDY Gyula: *A kékszalag hőse*. In: KRÚDY Gyula: *Őszi utazások... op.cit.*, p. 278.

csoportra osztható: a közelmúltba, illetve a régmúltba révedő nosztalgia a meghatározó itt. Hangsúlyozom itt is: ritkán fordul elő valós idősík használata, még akkor is, ha Krúdy valós személyek és események felsorolásával igyekszik fenntartani a Jakobson értelmében vett realizmus látszatát. Sokszor a közelmúlt – egy-egy évtized, vagy egy-három generációval korábbi közelmúlt – idejébe helyezi történeteit, de – mint például *A templárius*, vagy *A muskétás* esetében évszázadokat is ugrik. A térbeli utazással szemben az időbeli utazás fizikailag nem megoldható, tehát az időbeli eszképzizmus is a következő bekezdésekben tárgyalt belső eszképzizmus egy sajátos formája, amikor az egyén gondolatai segítségével nem elsősorban a térbeli helyét, hanem létezésének idejét igyekszik látszólag megváltoztatni: más fókuszpontot keres. Gintli ezzel kapcsolatban egy nagyon fontos jelenségre hívja fel a figyelmet: „*Krúdy műveiben gyakran a szerelemes férfiak ideáljai olyan már elhunyt történeti személyek, mint Navarrai Margit, akiknek véges jelenléte nem fenyegeti a szerelem transzcendenciájának megköltését.*”⁸⁷ Krúdynál az emlékezés nem pusztán visszaidézés, reprodukció, sokkal inkább teremtés, létrehozás.⁸⁸ Tekintettel azonban arra, hogy az időbeliség gondolati úton történő illuzórikus megváltoztatása ennyire specifikus gondolkodást igényel, külön tárgyalom.

4.1.3. Belső eszképzizmus

4.1.3.1. Vallási és filozófiai eszképzizmus (buddhizmus, sztoicizmus, kereszténység)

Krúdynál a buddhizmus, a sztoicizmus és a kereszténység sajátos gondolati és kulturális elemeivel is találkozhatunk az önmagától, a bántó gondolatoktól, érzésektől történő menekülés során. Ehhez azonban meg kell érnie: a fiatal Rezeda Kázmértől nem idegen az eszképzizmus destruktív formája sem: öngyilkosságot kísérel meg a *A vörös postakocsi* című regény végén. Ahhoz jó tíz évet várnunk kell, amíg Rezeda – mint minden negyvenedik éve felé tartó férfi Krúdy szerint – buddhistává (persze csak amolyan nyugati értelemben vett buddhistává) váljon: „*A legtöbb férfi negyvenedik esztendeje közeledtével buddhista lesz.*”⁸⁹ Szindbád ezzel szemben búcsújáró asszonyokkal gyógyíttatja beteg szívét.

4.1.3.2. Gondolati eszképzizmus

Krúdy és hősei is szívesen ábrándoznak ételekről, nőkről, nyugalomról. De maga Krúdy is érzi a helyzet komikumát: hiába jelenik meg elérhető formában (ha egyáltalán megjelenik, és nem

⁸⁷ GINTLI: *A szerelem...*, *op.cit.*, p. 43.

⁸⁸ GINTLI, *ibid*

⁸⁹ KRÚDY Gyula: *Őszi utazások a vörös postakocsin*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, p. 310.

valamiféle álmom ez is) az elérhető, tökéletes nő, a hős marad inkább az elérhetetlen álmodozásnál, és nem nyújtja ki a kezét az elérhető után.

A továbbiakban a különböző irodalmi szövegek mentén haladva – tekintettel Krúdy életművének nagyságára és a szakdolgozat terjedelmi korlátaira a teljesség igénye nélkül – igyekszem bepillantást adni az eszképizmus megnyilvánulási formáiba Krúdynál.

Krúdy Gyula életrajzát ismertnek veszem, csak néhány szemelvény erejéig utalok rá, mi is az, amitől Krúdy írásaiban próbált menedékre lelni. Krúdy számos válságos magánéleti problémával küzdött: válása első feleségétől, Spiegler Bellától, újabb házassága a nála 21 évvel fiatalabb Rózsa Zsuzsannával, a két házasságból származó négy gyermekének eltartása mind súlyos anyagi gondokat rótt Krúdyra, akinek 1916. óta lappangó betegségei csak tovább nehezítették helyzetét. Krúdy eladósodott, végrehajtási kereset indult ellene,⁹⁰ végül 1932 júniusában vagyontalansági esküt tett a budapesti királyi törvényszék előtt.⁹¹ Krúdyt mélyen érintette a megalázó helyzet: „*Esküt tettem, hogy semmim sincs. Vajjon lehet semmi nélkül élni?*”⁹² A „csődnyitási ügy”, ahogyan akkoriban nevezték, nem hozta meg a várva várt nyugalmat: a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1933-ban az illetékes járásbírósághoz fordul, mivel Krúdy 360 pengő lakbérhátralékot halmozott fel, aminek következménye az lett, hogy óbudai lakásának⁹³ bérleti szerződése halála előtt néhány nappal, 1933. május 1-jei hatállyal felmondásra került,⁹⁴ végrehajtók igyekeztek foganatosítani az intézkedést.

4.2.A Szindbád-motívum – Intertextualitás, kreatív emlékezés és utazás

„*Szindbád nem azért utazik, hogy emlékezni tudjon, hanem utazása maga az emlékezés.*”⁹⁵

Krúdy Szindbádja 1911-ben kel útra először az *Ifjú évek* című novellában. A Szindbád-karakter értelemszerűen intertextuális kontextusba helyezi főhősének minden cselekedetét. Kérdés azonban, hogy az Ezeregyéjszaka meséi, illetve a mesék ismerete mennyire előfeltétele a Krúdy-szövegek kibontásának? Riffaterre szerint a szintaktikai konstansok szerint társított elemek esetén olyan deskriptív rendszerek jönnek létre, amelyek alig változnak: a halmazba „*bekerülő összes szó egy mag-szó (mout-noyau) körül kering, mint holdak bolygók körül (...)*

⁹⁰ KRÚDY Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1975.p. 323.

⁹¹ *op. cit.* p. 324.

⁹² Idézi: KRÚDY Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. *op. cit.* p. 326.

⁹³ III. kerület, Templom u.15.

⁹⁴ KRÚDY Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. *op. cit.* p. 343.

⁹⁵ GINTLI Tibor: Hajózni vagy megérkezni? Az emlékezés kérdései Krúdynál. In: *Literatura*, 2005. p. 1.

*A mag és holdak között a kapcsolatok olyannyira állandóak, változatlanok és példaértékűek, hogy az olvasó különösebb erőfeszítés nélkül, többé-kevésbé tudatosan helyreállítja az egész rendszert egyetlen összetevőből kiindulva.*⁹⁶

A Szindbád-történetek esetén ez a mag-szó maga a tulajdonnév: Szindbád. A név egyszerre idézi a mesék világát, a gyermekkort, a mesés keletet, az elképzelt kalandokat. Hangulatértéke és hangulatteremtő értéke van. Akkor is így van ez, ha a gyökérszöveg – az *Ezeregyéjszaka meséi* –, és a vele kapcsolatos ideológiák elhomályosultak az olvasó tudatában: Riffaterre ezt úgy fogalmazza meg, hogy az intertextus maga feledésbe merülhet, de „*egy intertextus feltételezése elég az olvasathoz*”.⁹⁷

Az *Ezeregyéjszaka* meséinek Szindbádjából a fordítások, egyszerűsítések sokat elvettek. Az eredeti(nek tekinthető) szövegben nem egy Szindbád, hanem kettő jelenik meg, a történet címe is „*A tengerjáró Szindbád és a teherhordó Szindbád*”.⁹⁸ Ebben a történetben a szegény teherhordó Szindbád megpihen egy díszes ház előtt, s elgondolkodik, hogy a ház lakójának mennyivel jobb élet jutott osztályrészül. A teherhordót behívják a palotába, a palota tulajdonosa pedig hét éjszakán át meséli neki kalandjait.

Kérdés, hogy mi történik itt? Valóban behívják a szegény teherhordót, vagy csak a fantáziájához menekül, és elképzeli, hogy hallgatja annak a másik Szindbádnak a történeteit?

„A tengerjáró Szindbád történeteit úgy is felfoghatjuk, mint az élet nehézségei elől menekülő szegény teherhordó képzeletének termékeit. A munkában kimerült én átengedi az uralmat az ösztön-énnek.”⁹⁹

Ez történik Krúdyval is: a mindennapi élet harcaiba és kudarcaiba belefáradt író álomvilágba menekül: nagy lakomákat álmodik papírra, kedves nőket, nyugodt, unalmas vidéki életet. Menekül. Vagy inkább varázsol. Elvarázsolja saját magát és az olvasót is. Ebben a varázslatban kiemelkedő szerep jut az emlékezésnek, az „*emlékezet narratív szervező szerepének*”,¹⁰⁰ méghozzá hagyományos és modern értelemben is. A hagyományos értelemben vett emlékezés során az összefüggő, koherens, múltbéli, *lezárult életesemény történeté szervezésén* és annak

⁹⁶ RIFFATERRE, Michael: Az intertextus nyomában. (La trace de l'intertexte. La Pensée 1980. 215.4-19. p. 73.

⁹⁷ *op.cit.*, p. 81.

⁹⁸ BETTELHEIM, Bruno: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Gondolat, Budapest, 1988. p. 116. vö.: BURTON: *The Arabian Nights' Entertainments*

⁹⁹ BETTELHEIM, Bruno: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Gondolat, Budapest, 1988. p. 117.

¹⁰⁰ GINTLI Tibor: Hajózni vagy megérkezni? Az emlékezés kérdései Krúdynál. http://www.krudy.hu/RKT/eloado/GT_Hvm.html. p.1.

Letöltve: 2022. december 23

elbeszélésén van a hangsúly, míg a modern értelmezés a hangsúlyt az *emlékezésnek mint tevékenységnek*, folyamatnak a megjelenítését emeli ki.¹⁰¹ A *Szindbád ifjúsága* című kötetben például a visszatérés – a földrajzi utazás a gyermekkor, ifjúkor helyszíneire – az emlékezés mint tevékenység metaforájaként fogható fel,¹⁰² míg a *Szindbád: a feltámadás* című kötet esetében hagyományos módon a múltból kiragadott történetek elmesélésére deriválódik az emlékezési folyamat.¹⁰³

A Krúdy Gyula munkásságával foglalkozó szakirodalom az utazás archetípusát összekapcsolja az emlékezéssel.¹⁰⁴ Gintli arra is rámutat, hogy „*a gyerekkorban választott név megtartása az elbeszélt időben, Szindbád férfikorában, ugyancsak a jelen-múlt kapcsolat fontosságára hívja fel a figyelmet.*”¹⁰⁵ Én azonban itt ennél is tovább mennék. Nem csak a gyermek és a felnőtt Szindbád között jön létre egyfajta híd a név megtartásával ez a híd évszázadokon, kultúrákon és kilométereken át ível. A híd egyébként Krúdynál jellemzően az emlékezés metaforikus helye is.¹⁰⁶ A hídról a folyóba tekintő szereplő látja lomhán, de megállíthatatlanul elfolyni alant a vizet, az időt, az életet.¹⁰⁷

Ez a híd kapcsolja össze a régmúltat, a mesés kelet világát, a mesebeli Szindbád idejét, azt követően Seherezáde – az elsődleges, de még mindig mesebeli narrátor – személyét, aki a haláltól igyekszik megmenekülni, s valószínűleg önmagát is nyugtatni, lélektanilag menekülni (*escape*) a kialakult szituációból, hogy ne kellejen arra gondolnia, bármelyik nap meghalhat, ha nem elég érdekes a mese. Mint ahogy Krúdy is kénytelen olvasóinak mesélni, érdekesen mesélni, különben nincs bevétel, nincs honorárium.

Földrajzilag pedig összekapcsolódik Bagdad és Budapest, illetve a tengerjáró Szindbád csodás kalandjainak fantasztikus szigetei Késmárkkal, a Felvidékkel, a Bakonnyal, a Nyírséggel és a többi nevében földrajzilag létező, de Krúdynál szinte mitikussá vált álmodott és álmodó világokkal. A gyermekkori menekülés a fantázia, az *Ezeregyéjszaka* meséinek világába egyben önsors meghatározás is. Ezért aztán Szindbád – a mesebeli Szindbád és Krúdy alakja is – akkor is utazik, ha otthon ül és mesél a barátainak, vagy önmagának mereng a kandalló tüze előtt, vagy a kocsmaasztal fölött.

¹⁰¹ DÜSSING, Wolfgang: *Erinnerung und Identität*. München, Fink, 1982. p. 17. idézi: GINTLI: Hajózni, p.1.

¹⁰² GINTLI Hajózni... *op.cit.*, p.1.

¹⁰³ *ibid*

¹⁰⁴ *ibid*

¹⁰⁵ *ibid*

¹⁰⁶ *op.cit.*, p. 2.

¹⁰⁷ KRÚDY Gyula: A hídon. In: KRÚDY Gyula: *Szindbád*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1957. Vol. I. p. 47.

Krúdynál „az utazás nem csupán az emlékezést elősegíteni hivatott esemény, hanem az utazás maga az emlékezés folyamata.”¹⁰⁸ Gintli értelmezésében a *Szindbád, a hajós* című, az 1911-es kiadású *Szindbád ifjúsága* című kötet első fejezete ezek alapján sajátos intertextuális értelmet nyer: a „hajós” értelmező jelző ekvivalens az „utazó” kifejezéssel, ami itt „emlékező” értelemben szerepel: Szindbád, az emlékező. Az értelmező jelző az Ezeregyéjszakában azonosító funkciójú: a „tengerjáró Szindbád” a gazdag kereskedő, míg a „teherhordó Szindbád” a szegény ember. Szindbádnak is így válik állandó értelmező jelzőjévé az „emlékező” értelmű „hajós” kifejezés.¹⁰⁹

Külön figyelmet igényel a társadalomból történő kimenekülés szempontjából a *Purgatórium* (posthumus, 1934) című regény, ahol Szindbád elmeógyógyintézetbe kerül. Az alapötlet jól rezonál egy korábbi Rezeda-regényre, a *Rezeda Kázmér szép élete* (1933) című munkára, tulajdonképpen annak végletekig fokozott, szürreális rémálommá torzult változata, amit a későbbiek során, a Rezeda Kázmérral és a visszaköszönő Szindbád-motívummal foglalkozó fejezetben bővebben is kifejttek. Nem tudjuk meg, mi történt valójában: az elbeszélő én – Szindbád – úgy fogalmaz, hogy „akkoriban nagyon beteg voltam, és egy elmeorvossal volt a legtöbb bajom, no meg a legyekkel...” , majd úgy folytatja „az elmeorvos lakóhelyét a szobám fala fölé helyezte, ahonnan különböző, mennyezetbe fűrt lyukakon át kihallgatta mondanivalóimat, amelyeket magányos szobámban olyan hangosan recitáltam, hogy csaknem megrepedt a dobhártyám. Elbeszéltem múltamat, valamint történeteimet – de főleg azokat a dolgokat, amelyek sohase történtek meg...”¹¹⁰ Krúdy egyértelműen jelzi a számunkra, ha eddig nem lettünk volna vele tisztában: megbízhatatlan elbeszélőről van szó. Hozzá kell azonban tenni, hogy Krúdy valóban megjárta az idegpszichológiai intézetet: 1929-ben fél évig a Liget-szanatóriumban kezelték, orvosa dr. Lévy Lajos volt.¹¹¹

A többszörös eltávolítás eszköze mellett, amelynek során az *Ezeregyéjszaka* meséiben szereplő nevet felvett főhős mondja el a történetet, ezzel is hangsúlyozva a fantázia, a mese szerepét, még ez a fantasztikus főhős külön is utal rá, hogy főleg azokat a dolgokat meséli el, amik sohase történtek meg vele. Ráadásul egy elmeógyógyintézetbe helyezi hősünket az író, ahol a belső, a gondolatvilágban végbemenő folyamatok sokszor köszönőviszonyban sincsenek a valósággal.

¹⁰⁸ GINTLI, Hajózni, *op.cit.*, p. 1.

¹⁰⁹ *op.cit.*, p.2.

¹¹⁰ KRÚDY Gyula: *Purgatórium*. In. KRÚDY Gyula: *Szindbád*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1957. Vol. II. p. 373.

¹¹¹ Részletesen: CZÉRE Béla: *Krúdy Gyula*. Gondolat, Budapest, 1987., és VÍGH Imre: *Szindbád és Prikk – Krúdy Gyula Purgatórium* című kisregényének és Cholnoky László *Prikk Mennyei útja* című művének összehasonlító elemzése. In: Szövegek között 19. (19) 2015, pp. 2-27., p. 2.

mondható érzékeléssel, történésekkel: éppen az abnormálisnak tekinthető agyműködés az, ami miatt a betegek idegpszichológiai szanatóriumba kerülnek. Semmi nem biztos tehát, lebegő, álomszerű meseszöveggel találkozunk, még ha rémálomszerűvel is, kissé olyannal, mint Bosch festményei.

Valószínűleg növekvő adósságai, szorongatottsága, a kilátástalanság érzése munkálkodhatott Krúdyban, amikor főhősét modern kifejezéssel élve *gap-year*-rel jutalmazta egy elmeorvosi intézetben, mint az öngyilkosságon kívüli egyetlen lehetséges alternatíva. Ebben a játékban érezhető egyfajta „*mi lenne, ha én is...*” kezdetű elvágódás Krúdy részéről. A fizikai távolság a bajoktól – a Felvidék, a Nyírség – már nem jelentenek kellő garanciát és vonzerőt, hiszen ott is csak élni kell valamiből. A túlhajszolt, egyre fáradtabb Krúdy egyre kevésbé bíz abban, hogy önálló munkájával megszabadulhat nyomasztó gondjaitól: hősét is az idegpszichológiai szanatórium zárt falai közé, a védett, biztonságos közegbe küldi. Mindamellett Krúdy hangsúlyozza azt is, hogy az intézetben belül sokan vannak, akik szándékosan választják a létezésnek ezt a vegetatív formáját egyrészt a család, kifejezetten a pénzéhes feleség, vagy a hitelezők előtt menekülve. Itt sem tudhatjuk meg tehát, hogy mi történik Szindbáddal: szándékosan örül-e meg, vagy nem, mi és mennyi a tettetés, a látszat, és mennyi a valós baj.

A *Rezeda Kázmér szép élete* című műben Johanna védő szárnyai alatt vegetál: nappal alszik, éjszaka jár csak sétákra a városligeti tó partjára. A *Purgatóriumban* Krúdy már kevésnek látja azt a védelmet, amit a társadalomnak egyrészt perifériájára szorult, másrészt sajátos díszletei között abszurd módon mégis elfogadott madam nyújthat: zártabb világ, az elmeorvosi intézet világa jelenti a lehetséges menekülést, ahová nem törhetnek be a követelőző feleségek és hitelezők. Megjelenik azonban egy még távolabbi, már destruktív, de végleges menekülési út is. a halálvágy, mint ahogy ez is a *Purgatórium* harmadik fejezetének címe.

Thomas Mann *A varázshegy* (1924) című regényében a tudószanatórium tekinthető egyfajta térbeli eszképzizmusnak. A betegség teszi lehetővé hogy Hans Castorp hét évet töltsön a hegyek között és a belső, szellemi folyamatokat tudatosítva létezzen. A hegyek közé történő elvonulás a társadalomból egyfajta buddhista szerzetesi cselekvésnélküliségre is utalhat, amit a későbbiekben, a vallási, filozófiai eszképzizmussal foglalkozó fejezetben fejtenek ki bővebben.

Az örület egy sajátos formája, a szerelemhez való viszonyulás alapján Szindbádot és Rezeda-t a recepció rendre ellentétes alakként határozza meg.¹¹² Szindbád sokféle – összesen százhat – nőtől igyekszik megformálni az egyetlen, amíg Rezeda mindig az éppen egyetlenre

¹¹² GINTLI: A szerelem elbeszélésének... *op.cit.*, p.39.

koncentrálnak, s így igyekeznek eljutni a szerelem transzcendenciájához.¹¹³ Van azonban mégis egyfajta aszexuális jellege mindkét karakternek: „*A képzelt kalandokból is kiviláglik, hogy Szindbád számára a hódítás a fontos, s nem a folytatás.*”¹¹⁴ Rezeda kapcsán is hasonló dolgot fogalmaz meg Fábri Anna: „*Az udvarlás, a hódítás fontosabb Rezeda Kázmér számára, mint a szerelem beteljesülése.*”¹¹⁵ Talán pontosan ez az örök menekülés, megfoghatatlanság teszi őket olyan sikeressé a nők körében. Ellenpontként jelentkezik Alvinczi alakja, aki valóban vágyik, vágya a nők közelségére, mégsem tud igazán sikeres lenni a nőknél. „*Ajándékkal és hideg előkelőséggel közelítette meg a nőket, egyiknek se mondta, hogy szereti, de titkon úgy áhítozott, mint egy szegény jogász. (...) Nem is kísérte itt szerencse lépteit, ahol az üres zsebű kalandorok is kinyújthatják kezüket a legszebb rózsák után.*”¹¹⁶

Látható, hogy a fontosabb karakterek szinte mindig rejtőzködnek, bújnak, menekülnek, nem akarják feltárni valójukat.

¹¹³ GINTLI, *op.cit.*, p. 45.

¹¹⁴ idézi: *op.cit.*, p. 39.

¹¹⁵ idézi: *ibid*

¹¹⁶ KRÚDY: Őszi... *op.cit.*, p.7.

4.3. Rezeda Kázmér és a filozófiai menedékek

A Szindbád-szimbólum (ami egyben metafora és hívószó is) egyébként nem csak a kifejezetten Szindbád-történetekben jelenik meg. A szimbólum szót itt eredeti jelentésének megfelelően és a Gadamer által használt értelemben használok: tulajdonképpen egy törött cserépdarab, amihez hozzá illeszthetjük a magunk cserépdaraját, s ebből valami egész állhat össze, ami az ismerőség érzését kelti az olvasóban.¹¹⁷ Az *Őszi utazások a vörös postakocsin* első oldalain már ott a Szindbád-motívum: a kis Krónprinc Irma ezzel csábítgatja Rezeda Kázmért:

„Milyen csodálatos utazásokat tettem meg! Szindbád, a csodahajós a keleti mesében egy falevélen kúszó csiga volt.”¹¹⁸

S később is újra és újra felbukkan, amikor Krúdy hangulatot akar teremteni: egyetlen határozott ecsetvonással a meseszerűség, a varázslatos kelet hangulatát teremti meg amikor a titokzatos Mister H. éppen a „*Fatime háremhölgy csillagos papucsából*” vett bőrbe kötött *Ezeregyéjszaka* meséit olvasgatja Vörösmarty Mihály fordításában.¹¹⁹

Ezek az intertextuális nyomok formai szempontból és szemantikai szempontból is anomáliákat tartalmaznak: olyan homályosságokat, amik – ismét Riffaterre szavait idézem - „*egy újraalkotó világosság, norma nosztalgiáját keltik bennünk*”.¹²⁰ Ez biztosítja azt, hogy a szövegek újraolvasatják magukat, folyamatos értelmezést kívánnak. A vágnak egy jelrendszere alapozza meg a folyamatos kérdésfelvetést.¹²¹ A mag-szó – Szindbád – ideális modell, „*mely irányítja az egyes holdak működését, és e működés szabja meg a szimbolizmusukat*”.¹²²

Mister H. (Rudolf főherceg) is menekül: életből halálba, halálból életbe. Misztikus realizmus, jutna eszünkbe a kifejezés, ha nem Krúdyról lenne szó, de itt szó sincs realizmusról. Azaz csak realista ízek, színek jelennek meg, éppen csak annyira, hogy valami fogódzót találjon az olvasó: nem realista, nem romantikus. Mindenképpen az impresszionizmus a legjobb kifejezés arra, amit Krúdy művel. Impressziókat és szabad asszociációkat, hangulatokat teremt.

Kérdés, hogy Krúdy ismerte-e Thomas Mann *A varázshegy* című regényét? Magyarul már 1925-ben megjelent Turóczi József fordításában a Genius Kiadónál, Budapesten, így, ha nem

¹¹⁷ GADAMER, Hans-Georg: A szép aktualitása – A művészet mint játék, szimbólum és ünnep. In.: GADAMER, Hans-Georg: *A szép aktualitása*. T-Twins, Budapest, 1977, p. 51.

¹¹⁸ KRÚDY Gyula: *Őszi utazás a vörös postakocsin*. In.: Krúdy Gyula: *Utazások a vörös postakocsin*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, p.227.

¹¹⁹ KRÚDY Gyula: *Őszi...* op.cit., p.280.

¹²⁰ RIFFATERRE Michael: Az intertextus nyoma. In: *Helikon*, 1996, 1-2 szám, pp.67-81. . p. 81.

¹²¹ op.cit., p. 81.

¹²² op.cit., p. 73.

is bizonyítható, hogy Krúdy olvasta a regényt, közvetve biztosan ismerte azt, és olyan módon hathatott rá, mint akár az *Ezeregyéjszaka*, vagy Turgenyev és Puskin írásai. Annyi bizonyos, hogy Hans Castorp hegyek közötti elvonulását és Rezeda Kázmér Johannánál történő sajátos vegetálását is az első világháború kitörése szünteti meg. A főhősöknek nincs ereje, lehetősége, kedve kitörni a rezignáltságból: külső, meghatározó és ellenállhatatlan erőnek, *vis maiornak* kell történnie, hogy kimozduljanak a passzív létállapotból.

Az *Őszi utazások a vörös postakocsin* harmadik fejezetének címe: *Korunk hőse*. Krúdy itt is nagyon tudatosan használja az intertextuális hangulatteremtésre Mihail Jurjevics Lermontov regényének címét.¹²³ Még azok is, akik nem olvasták a regényt, csak hallották emlegetni azt, behavazott orosz tájakat, magányos férfiakat képzelnek maguk elé. Pecsorin, a fatalista tényleg rokona Rezeda Kázmérnak, de a megfeleltetés itt sem – mint ahogy Krúdynál általában nem – pontról pontra történik: nem is feltétlenül az orosz regényt és regényhőst idézi, hanem azt, ami a magyar közgondolkodásban – ha jobban tetszik a szalonok népének kollektív irodalmi tudatában – róla megragadt. Ezek a képek sokszor egyáltalán nem helytállóak, nem pontosak. Hiszen a szalonokban az emberek szívesen beszélgetnek olyan népszerű, divatos művekről, amit nem olvastak. (Krúdynál többször megjelenik például az *Ivanhoe*, amit a ház asszonya évek óta rendszeresen olvas, de csak akkor, ha vendég van: nem az a lényeg, hogy elolvassa a könyvet, hanem az, hogy tudják, hogy ő művelt és romantikus alkat és angolszász történelmi regényt olvas, amiről csak homályos – a társadalom által közvetített – intertextuális képzetei vannak).

Rezedáról megtudjuk, hogy esténként filozófusokat olvasgat: „*hazabandukolt és az angol irodalom történetét olvasta vagy elmélyedt Darwinban vagy Kantban, hogy a pipája tüze felgyújtotta az ágyat*”.¹²⁴ Nem idegen tőle azonban a buddhizmus sem, ahogy később látni fogjuk, de előtte egy kis kitérőt kell tennem a buddhizmus korabeli európai irodalmi vonatkozásai kapcsán, bizonyítandó, hogy már Krúdy szövegeinek születése idején is érzékelhető volt ennek a keleti vallási és filozófiai irányzatnak a hatása hazánkban is.

Ha a buddhizmus európai irodalmi vonatkozásaira gondolunk, Hermann Hesse *Sziddhárta* (1922) című regénye az elsők között merül felül az olvasóközönségben. Az angol nyelvű irodalmat ismerők talán hozzáteszik még James Hilton klasszikussá vált *A Kék Hold völgye* (1933) című regényét, amit Déry Tibor kiváló fordításában ismerhettek meg a magyar olvasók,

¹²³LERMONTOV, Mihail Jurjevics: *Korunk hőse*. Megjelenés éve: 1840.

¹²⁴KRÚDY Gyula: *Őszi... op.cit.*p. 178.

s ami mellett, hogy Lőrincz L. László számára is hivatkozási pont, a megtalált és elvesztett Paradicsom új szinonimáját is bevezette a köztudatba *Shangri Lá*, a képzeletbeli kolostor képében. Krúdy Gyula esetében a legtöbben *Szindbád* kalandjait, az *Álmoskönyv* gondolatait, vagy a kiváló recepteket említenék, és jóval kevesebben vannak azok, akik egyes regényei buddhista vonatkozásait is számon tartják, pedig *A vörös postakocsi* (1913) és az *Őszi utazások a vörös postakocsin* (1917) számos ilyen utalást tartalmaz.

A buddhizmus nem volt ismeretlen Magyarországon korábban sem. Az első, általam ismert írásos említése Galeotto Marzio tollából származik, aki úgy fogalmaz: „*annyi bizonyos, hogy Buddha egy igen bölcs embernek a neve, a ki az indusok vallását alapította*”.¹²⁵ Nyilvánvaló azonban, hogy népszerűsége a fokozatosan erősödő szekularizáció nélkül nem következhetett volna be. Bár Kőrösi Csoma Sándor (1784-1842) már foglalkozott a buddhizmus nyugati típusú tudományos kutatásával¹²⁶, a buddhizmus valódi hatást a XIX. század végétől fejthetett ki, s azt is minden bizonnyal német közvetítéssel érte el. A magyarországi buddhizmus első elismert képviselője Hollósy József festőművész volt, aki valószínűsíthetően 1880 után, a müncheni művészeti akadémia hallgatójaként ismerkedett meg a vallással, majd hazatértét követően, 1893-ban jelentette meg *Buddhista Káté* című fordítását,¹²⁷ később pedig a nagy érdeklődésre való tekintettel 1896-ban *Buddha mondák* című könyvét.

A Magyar Polgár című hetilap 1901-ben tárcát jelentetett meg a buddhizmus európai terjedéséről, hangsúlyosan utalva a német közvetítőszerep fontosságára:¹²⁸

„*Mióta a nagy német bölcsész, Schopenhauer, annyi szeretettel irt a buddha-vallásról, azóta Európa legműveltebb köreiben, az úgynevezett felső tízezrek között, divatba jött az indusok ősrégi hite. Ma már jóformán minden művelt embernek vannak némi fogalmai a buddha vallásról, sőt Párisban már buddhista felekezet is alakult s*

¹²⁵ MARZIO, Galeotto: *Mátyás király találó, bölcs és tréfás mondásairól és cselekedeteiről*. XXI. fejezet- Egy bölcs mondás.

<https://mek.oszk.hu/06200/06210/06210.htm>

¹²⁶ Részletesen: Dr. DUKAI Tivadar (szerk.): *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1885, pp. 176-183. (*Szemelvények Buddha erkölcs- és vallástanából*) és pp. 273-305 (*Adatok Shakyá (Buddha) életére és halálára vonatkozólag*)

<http://real-eod.mtak.hu/2912/2/korosicsoma2.pdf>

¹²⁷ HOLLÓSY József: *Buddhista Káté*, bevezetésül Gótamó Buddha tanához. A délvidéki buddhisták szent iratai után az európaiak használatára összeállította és jegyzetekkel ellátta Szubhádra Bhiksu. Trajan Könyvesműhely, Budapest, 2006.

Az eredeti kötetet az amerikai Henry Steel Olcott állította össze 1887-ben.

¹²⁸ <https://maszol.ro/kultura/122621-evszazadok-hirei-maramarosszigeti-volt-az-egyik-els-magyar-buddhista>

Európaszerte – habár csekély mértékben – buddhista propagandát észlelhetünk. Néhány év óta Magyarországon is vannak Buddha vallásának hívei.”¹²⁹

Tóth Mariann egy 2012-es tanulmányában¹³⁰ pontosan rámutat azonban arra, hogy mind Schopenhauer, mind Nietzsche sok esetben tévesen interpretálja a buddhizmust. Nietzsche kezdeti értelmezései, amelyek Schopenhauer gondolatain alapulnak nihilista vallásként tüntetik fel a buddhizmust. Schopenhauer felfogása szerint az élet állandó szenvedés, ami meg is feleltethető a buddhizmus négy alapvető igazsága közül az elsőnek, ám Schopenhauer sok esetben saját pesszimista filozófiája és a buddhizmus mondanivalója¹³¹ közé is egyenlőségjelet tesz, ami már nem állja meg a helyét.¹³² Nietzsche felfogásában *Az Antikrisztus* című munka jelent fordulópontot: a korábbi, kritikus megjelenítés helyett egy pozitívabb, a kereszténységhez képest felértékelt irányzatként utal a buddhizmusra, amikor százszor realisztikusabbnak,¹³³ majd őszintébbnek és objektívebbnek¹³⁴ nevezi, mint a kereszténységet.

Hozzá kell tenni azonban, hogy Körösi Csomával, Lendvaival vagy akár Hamvas Bélával ellentétben sem Schopenhauer sem Nietzsche nem eredeti, elsődleges forrásokat tanulmányozott,¹³⁵ hanem a francia Abraham Anquetil-Dupéron által 1801-1802-ben megjelentett *Oupnek'hat* című munkát, ami az *Upanisádok* első, szemelvényes európai fordításának tekinthető, csak hogy maga a mű is perzsa nyelvű válogatás alapján, latin nyelven készült. Schopenhauer ismerte továbbá Coelbrook, Roer és Rammohan Roj fordításait is, de magát a szanszkrit szöveget nem.

Magyarországon 1911-ben Lénárd Jenő – a korábban említett Lénárd Sándor édesapja - a Franklin Társulatnál jelentette meg *Dhammó* című könyvét,¹³⁶ amit a *Nyugat* is a magyarság és az ázsiai kapcsolatok fontos dokumentumaként értékelt.¹³⁷ Krúdy Gyula írásaiban szívesen és

¹²⁹ E. OSIKY Aladár: Egy magyar buddhista. *Magyar Polgár*, Tárca, 1901. február 26.

<https://maszol.ro/kultura/122621-evszazadok-hirei-maramarosszigeti-volt-az-egyik-els-magyar-buddhista>

¹³⁰ TÓTH Mariann: Nietzsche buddhizmus-értelmezése. *Különbség*, XII. évf. /1. szám. 2012. május, pp. 127-150.

¹³¹ Bővebben: SCHOPENHAUER, A. (2002): *A világ mint akarát és képzet*. Budapest, Osiris.

¹³² TÓTH, *op.cit.* p. 127.

http://epa.oszk.hu/03300/03360/00014/pdf/EPA03360_kulonbseg_2012_1_07.pdf

¹³³ NIETZSCHE, Friederich Wilhelm: *The Antichrist*. §20. In: NIETZSCHE, Friederich Wilhelm: *Twilight of the Idols with The Antichrist and Ecce Homo*. Wordsworth Classics, Hertfordshire, 2007. p. 108.

¹³⁴ NIETZSCHE, *op.cit.*, §21. p.111.

¹³⁵ <http://www.kagylokurt.hu/1803/tarsadalomtudomany/schopenhauer-es-a-vedak.html>

Schopenhauer figyelmét Friedrich Majer jénai magántudós, orientalista hívta fel Indiára 1813-14 fordulóján. Ekkor már jó tíz esztendeje közkézen forgott az első fordításkötet, amely Európában az óind filozófia forrásmunkáiból megjelent: Anquetil Duperron *Oupnek'hat* című műve (1801-02). Ez az *Upanisádokból* egy perzsa fordítás alapján készült latin nyelvű válogatás volt, amely meghatározta Schopenhauer szimpátiáját India iránt. Mindvégig ezt a művet tartotta zsínórmértéknek, a későbbi közvetlen fordításokat Colebrook, Roer és különösen Rammohan Roj tollából meglehetősen gyanakvással, elutasítólag fogadta.

¹³⁶ LÉNÁRD Jenő: *Dhammó*. Bevezetés a Buddhó tanába. I-II. Franklin Társulat, Budapest, 1911-1913

¹³⁷ Idézi: SZÖRÉNYI László: Bécs szimbolikus szerepe Krúdy Gyula műveiben. *Vigilia*, 1987/06. p. 109.

sokszor reflektál a korabeli divatos irodalmi, politikai, gazdasági vagy éppen bulvár hírekre. Feltételezhető, hogy Krúdy is Lénárd Jenő, illetve Hollósy munkája révén – tehát részben német közvetítéssel – ismerkedett meg a buddhizmussal,¹³⁸ amit epizódként meg is jelenít „*A vörös postakocsi*” című regényében, hogy aztán egészen komolyan kidolgozza ezt a motívumot és az „*Őszi utazások a vörös postakocsin*” című regényében, s már a főhős, Rezeda Kázmér személyiségének, lelki erejének meghatározó elemévé tegye.

Az első regényben még csak az egyik kis epizódszereplő, Bonifác Béla történetén át kapunk bepillantást a buddhizmus Krúdy által leszűrte esszenciájába, ám ez a rész olyan hangsúlyossá válik, hogy a második regényben Krúdy szó szerint idézi a korábban leírtakat:

„Olykor vendégük is volt a kis Bonifác Béla személyében, aki hosszadalmas kóborlások után, gyalog, vonaton, tutajon a Dnyeperen, Dideri-Dir leányaival hazaérkezett Szibériából. Tuberkulózist és Buddhó imádatát hozta a földgolyó tulsó feléről. Egy hétig tehervonaton juhokkal, lompos lovacskákkal és buddhista papokkal utazott Bonifác Béla kirándulása alatt valahol a kínai határon, ahol kozák helyőrségek voltak, és a leányok a magyar csikóstáncot lejtették az unatkozó tisztek mulattatására. A tehervonaton Béla megtért, kínai imádságot tanult, és Budára érkezve azon mesterkedett, hogy Buddhónak új híveket szerezzen ebben az országban, ahol az igazi öreg Istent sem imádják már elegendően. A napkeleti isten csodálatos ékesszólással ruházta fel boldogtalan kis hívét, aki tán rongyosabb volt, mint valaha. De most már tudta, hogy miért rongyos.”¹³⁹

Bonifác Béla alakjának megformálásához Krúdy valószínűsíthetően kettő modellt is használt: egyrészt Pongrácz Bélát, a mára már alig-alig ismert költőt, aki Petőfi nyomait kutatta Szibériában, ahonnan valóban TBC-vel fertőzött és buddhistaként tért haza, valamint Lénárd Jenőt (Eugen Isak Levy), aki 1907-ben a *Buddhist Society of Great Britain and Ireland* alapítói között található, s aki később a Budapesti Tudományegyetemen buddhizmusról szóló művével szerzett filozófiai doktorátust.¹⁴⁰

https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_1987_06_facsimile.pdf#page=18

¹³⁸ WEINER SENNYEY Tibor: Lénárd Jenő és a Dhammó. 2018.04.22.

<https://adrot.hu/lenard-jeno-es-dhammo>

¹³⁹ KRÚDY Gyula: *A vörös postakocsi*. In: KRÚDY Gyula: *Utazások a vörös postakocsin*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, (Szerk.: BARTA András), p. 141. és KRÚDY Gyula: *Őszi utazások a vörös postakocsin*. In: KRÚDY Gyula: *Utazások a vörös postakocsin*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, (Szerk.: BARTA András), p. 309.

¹⁴⁰ WEINER SENNYEY: *Lénárd Jenő és a Dhammó. op.cit.p. 2.*

Az „Őszi utazások a vörös postakocsin” azonban Krúdy már a kezdetek kezdetén, az ajánlásában is foglalkozik a buddhizmussal:

„Ajánlom ezen könyvemet annak a hölgynek, akinek nevét hiába is keresi az olvasó a regény sorai között; amint a szent buddhista szerzetes mindennapi céltalansággal nem veszi ajkára Buddha nevét.”¹⁴¹ Sajátos ötlet a nyugalom, a béke, a megvilágosodás vallását a szerelemmel összekapcsolni. Kétség kívül eredeti ötlet, ami azonban nem jelenti azt, hogy egy az egyben megfeleltethető az indiai vallási irányzatnak, sőt: nyilvánvalóan egy európai értékrendszeren átszűrte, inkább filozófiai, mint vallásos megközelítésről van itt szó. Amikor Rezeda a regény végén a korábban túlzottan magabiztos, majd hűtlennek bizonyuló Krónprincz Irmával szakít így fogalmaz:

„Buddhó éppen azt a vallást alapította, amely megszabadít a szenvedésektől. (...) Pedig hányszor kérdezte, hogy miért nem akarok szenvedéseimtől megszabadulni, a vágyaktól megmenekülni, testemet megvetni és a nyolcrétű útra lépni, amelynek a végén a paradicsom, a Nibbanám van, ahol a láng kialszik. (...) Azóta elmúlt tíz esztendő, és rongyos kis barátom oktatásait nem felejtettem, mind többször idéztem őket emlékezetembe, csöndes délutánokon könyveket olvastam a nevezetes Gótamó Buddhóról, az indiai papról, aki csak egyszer mosolygott életében, midőn apósával találkozott, s az szemrehányást tett neki nő nélküli, elmélyedő, boldog életmódjáért. (...) Egy fa alatt ülök az erdőben, s azt gondolom magamban, amit akarok. Csak jót, szépet, szenvedésmenteset, s nem törődöm azzal, hogy mit gondolnak szerte a világon az emberek. (...) bévülről már buddhista szerzetes, egy álruhás bikkhu voltam, amikor önnel megismerkedtem, kedves Irma... (...)

– Buddhista lett?

– Mindig az voltam, csak nem tudtam. A legtöbb férfi negyvenedik esztendeje közeledtével buddhista lesz.”¹⁴²

Krúdy később még Lendvai könyvéből, a *Dhammóból* is közvetlenül idéz:

„Aki leigazza a vágyakozást, amit nehéz legyőzni, arról lepereg a fájdalom, miként a vízcsepp a lótuszlevélről.”¹⁴³

¹⁴¹ KRÚDY: *Őszi.. op. cit.*, p. 155.

¹⁴² *op.cit.* pp.309-311.

¹⁴³ LÉNÁRD Jenő: *Dhammó. op.cit.*, idézi: KRÚDY: *Őszi..op.cit.*, p. 311.

Sőt, a regény utolsó mondata is ezt az ívet követi:

„A buddhista emelt fővel, boldogan ült a tavaszi földön.”¹⁴⁴

Hermann Hesse már svájci évei alatt, Montagnolában, 1919 decembere és 1922 májusa között írta a *Sziddhárta* című a filozófiai regényét. Az első világháborút követő kiábrándult, poszttraumás, útkereső hangulat végig érzékelhető a szövegen: ez is menekülés. A bizonytalan, felfordult világban, ahol az ember teljesen kiszolgáltatottnak érzi magát a külvilág történéseinek biztos, vagy biztosnak látszó pontokat keresnek az írók is. Ez a biztos pont kívül nem létezik, tehát ha van is, azt csak belül, önmagunkban kereshetjük. Megnyugvás csak a saját gondolatainkban lehet, belső világunkban. Csak a gondolatainkat kontrollálhatjuk, a külső világ történéseit nem. Arra gondolunk, amire akarunk. És ha kordában tudjuk tartani a gondolatainkat, akkor megélhetjük a boldogság és megelégedettség érzését még zavaros időkben is. Ez a felismerés vezet el a XX. század számos európai íróját a buddhizmushoz, illetve annak egy sajátos, az európai, görög-latin és zsidó keresztény kultúrkörön átszűrt sajátos értelmezéséhez.

Hesse Buddha-ábrázolása sem mentes az európai és keresztényi istenfiúi ábrázolásmódtól: *„rejtőzködő mosollyal, csendesen, nyugodtan, leginkább egészséges gyermekhez hasonlóan járt a Buddha”.*¹⁴⁵ Ez a gyermekkép leginkább Piliniszky idealizált, „evangélikus” gyermekábrázolásaihoz, gyermekelgondolásához hasonlít, ami távol áll a valós, csintalan, rohangáló, kócos, egyszóval valós gyermekképtől.

Hesse regényében Vászudéva azt mondja Sziddhártának: *„sokakat vittem át, sok ezer embert, de egyiküknek sem volt más az én folyóm, mint útkon egy akadály.”*¹⁴⁶ A jelenet szintén európai motívumokat hordoz: olyan, mintha Kharon szavait hallanánk az alvilágból. Sziddhárta gazdagnak és boldognak mondja magát fia megjelenésekor,¹⁴⁷ ám a kapcsolat gondot és szenvedést hoz, ha édes teherként jelentkezik is a főhős számára. Az elkényeztetett kamaszfiú lázadozásai, majd szökése saját életének parafrázisaként jelenik meg: Sziddhárta belátja, hogy hagynia kell, hogy a fiú a saját útját járja. S Sziddhárta rájön végül, hogy *„a bölcsesség át nem adható.”*¹⁴⁸ Rájön, hogy nincs nirvána, csak maga a nirvána szó, vagy gondolat a valóság.¹⁴⁹ és

¹⁴⁴ KRÚDY: *Őszi...* op.cit., p. 311.

¹⁴⁵ op.cit., p. 14.

¹⁴⁶ op.cit., p. 47.

¹⁴⁷ op.cit., p. 52.

¹⁴⁸ op.cit., p. 62.

¹⁴⁹ op.cit., p. 64.

Govinda, a régi barát is úgy hagyja ott Sziddhártát, ahogy Krónprincz Irma Rezeda Kázmért: Sziddhárta és Rezeda is mosolyogva, nyugodtan ül, és elmélkedik.¹⁵⁰

Összességében megállapítható, hogy az európai irodalmi buddhizmus képét – így Krúdyét is – több, egymással párhuzamosan ható folyamat alakította.

- 1.) Maga a német buddhizmus-szemlélet jórészt francia és brit közvetítő közegen át került értelmezésre, a brit buddhizmus pedig az indiai gyarmati világ „gyarmatárújaként” került a Brit Birodalomba.
- 2.) Közvetlen, elsődleges forrásokból származó kapcsolata a buddhizmussal Magyarországon Kőrösi Csoma Sándornak és Lendvai Jenőnek volt (illetve később Hamvas Bélának), de ők is csak közvetítő közegként jelentkeztek: nem ők lettek az irodalomban megjelenő buddhizmus elterjesztői hazánkban sem.
- 3.) A német olvasóközönséghez Schopenhauer, Nietzsche és Hesse át, a magyar olvasóközönséghez Krúdyn és később Hamvas Bélán át, az angol anyanyelvű olvasókhoz James Hilton regényén át jutott el az a szemlélet, amit ma európai irodalmi buddhizmusnak is nevezhetnénk.

Azt a buddhizmust, ami akár a XX. század elejének regényeiben, akár az átlagos, művelt európai ember szemléletében megjelenik kétség kívül Schopenhauer, Nietzsche majd Hesse, illetve hazánkban Krúdy és Hamvas tette „emészthetővé”. Ehhez a munkához hozzájárult a későbbiekben a Lőrincz L. László is, aki kalandregényeiben – *Lhászáig hosszú az út; A keselyűk gyászzenéje*, stb. – igyekezett megismertetni a szélesebb olvasóközönséget is a buddhizmus egyes vonásaival. Pozitívuma munkájuknak az, hogy a buddhizmus mint filozófiai irányzat sajátos európai értelmezése megnyitotta az utat a nem szaktudós, nem orientalista érdeklődő közönség számára is ehhez a gondolatisághoz. Hátránya is ugyanez: utat nyitott a buddhizmus ezoterikus, vulgáris, leegyszerűsítő értelmezéséhez. Összességében azonban elmondható, hogy sokkal több előny származott ezeknek az irodalmi munkáknak a buddhizmus közvetítéséből, mint hátrány: nemzedékeket tettek érdeklődőbbé, nyitottabbá más kultúrák, vallások, filozófiák iránt, a művek – a *Sziddhárta*, az *Antikrisztus*, az *Ecce Homo*, *A vörös postakocsi*, az *Őszi utazások a vörös postakocsin*, vagy éppen *A Kék Hold völgye* hogy csak néhányat említsek – irodalmi értéke pedig nyilvánvalóan felbecsülhetetlen.

¹⁵⁰ *op.cit.*, p. 67.

4.4. Napraforgó – Elbujdosás

Evelin, a *Napraforgó* (1918) női főszereplője szerelmi csalódás miatt menekül – bujdosik el – Bujdosra, a Felső-Tisza mellé. Az eszképzizmus, a menekülés szempontjából a fő elem itt a térbeliség, a fizikai távolság valami zavaró, megoldhatatlannak tűnő tényezőtől. A helység neve is beszélő név, éppúgy, mint – ahogyan később látni fogjuk – a férfi főhőse is. „Az éjszakai látogatást követő napokban Evelin kisasszony pakolt háznépével és elutazott Bujdosra, a felső Tisza mellé. Mindig így tett, midőn a szomorúság füstlovagjai kezdtek beszállingózni a józsefvárosi házba. A megkeményedett arcú, rideg árnyak elől lopva menekült a falusi házba és nem is merte előbb kinyitni a szemét, mint a bujdosi őrháznál.”¹⁵¹ Markánsan térbeli eszképzizmussal találkozhatunk, egyszersmind persze gondolattal is: a modern pszichológia is elismeri, hogy a problémás helyzetektől történő fizikai távolság sok esetben jobb rálátást biztosít, és segít a megnyugvásban, a megoldás megtalálásában. Krúdy a jelzőkkel, a mondatok szerkesztésével is azt hangsúlyozza: Bujdos menedék. A legtöbbet használt szavak Bujdos kapcsán a *csönd, nyugalom, boldog, alszik, álmodik, áll*.

„A tiszai berkek, a nádak, erek, kígyósok **eltemetkeztek**, a természet téli szakában, mint a pogányokkal a szerelmes nők. Állt a táj, mint egy **álom**. Magyarország **aludt** itt a **boldogok**, az igénytelenek, a szegények **csöndességével**.”¹⁵²

„Bujdoson **állt** az élet, mint egy hóember az udvar sarkában.”¹⁵³

„A bolthajtás alatt **meleg** volt a földszintes kuria. A vasalt ablakok halkan, **nyugodtan** néztek a tájra.”¹⁵⁴

„Evelin itt született és itt volt **boldog**.”¹⁵⁵

Krúdy jól ismert írói – és marketing – fogást alkalmaz: a legősibb irodalmi eszköz, az ismétlés révén éri el, hogy az olvasó bensőséges kapcsolatba kerül Bujdossal, maga is odavágyik. Annyiszor olvassuk Bujdos kapcsán, hogy nyugodt, csendes, boldog hely, hogy már nem csak a tudat, de az érzések szintjén is meg tud győzni minket.

¹⁵¹ KRÚDY Gyula: *Napraforgó*. In: KRÚDY Gyula: *Pesti nőrabló*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978., (Szerk.: BARTA András), p.10.

¹⁵² *ibid*

¹⁵³ *op.cit.*, p. 11.

¹⁵⁴ *ibid*

¹⁵⁵ *ibid*

A regényben más Krúdy-hősök is deklaráltan a kivonulást és az álmodozást választják a való élet helyett.

A *Napraforgó* férfi főhőse – a Krúdyra jellemző sokatmondó névvel – Álmos úr fizikálisan is elmenekül a saját Senki-szigetére. Ő is menekül valami elől: „*A Tisza kanyarulatai között, egy szigeten húzódt meg, ahol kőfallal vonta körül életét és házát az emberek és tavaszi vizek elől. Csendesen szokott beszélni...*”¹⁵⁶

Itt még a szerelem is nyugodt, egészséges, derűs, nyoma sincs a nagyváros idegbeteg, erőszakos, hullámzó érzelmvilágának:

„*Álmos Andor sohasem mondta, hogy szerelmes Evelin kisasszonyba. Ez magától érthető volt, mint egy gyermekkori barátság, mely nyugodtan vonul végig az életen...*”¹⁵⁷

A *Hazugság az őszről* Pankotaija is elbújik, majd hazugságokba menekül, szép hazugságokba, ugyanazokba, mint Szinbád, amikor Majmunkának hazudik ebéd után. Ez a fajta védekező, az agressziót – a női verbális agressziót – más csatornákra terelő, álmvilágot generáló, általam a gondolati eszképzizmus kategóriájába sorolt beszédmód szintén egyfajta eltávolítást eredményez. Majmunka is, a *Hazugság az őszről* névtelen női főszereplője is számon kéri Szinbádon, illetve Pankotain a házassági ígéreteket, a hazugságokat. De a férfiak nem veszik fel a kesztyűt: nem konfrontálódnak. Megtalálják az egyetlen lehetséges megoldást, amivel a beszélgetést a megfelelő mederbe terelhetik: tovább hazudnak szép álmokat, elmenekülnek és elmenekítik a nőket a kényelmetlen helyzetből. És ezek a nők – bár pontosan tudják, hogy szó sem lehet beteljesülésről – boldogan adják át magukat ismét a gyönyörűen elmondott meséknek, hazugságoknak: a gondolati eszképzizmusnak. A *Napraforgó* hősnője persze nem csak a térben utazik, amikor vidéki birtokára megy, mint ahogy a *Hazugság az őszről* hősnője sem csak egy órányi távolságra lovagol Pankotai lakhelyéig: mindkét szereplő időbeli utazást tesz a múltba. Evelin Bujdoson született, a másik hölgy pedig korábbi udvarlóját látogatja meg, s kéri számon. A lényeg nem csak a tér, hanem az idő, az emlékezet, a fantázia, egyben a szellem és az emberi létezés kiterjesztésében fogható meg igazán.

A szakrális és erotikus viszony összefonódik, egymást kiegészítve létezik Krúdy prózájában: a szexualitás vallási eredetű képekben fejeződik ki, a vallási szféra és az erotikus szféra kölcsönösen reflektál egymásra.¹⁵⁸ Ez is egyfajta eltávolítás, amiben érezni vélem azt a hatást,

¹⁵⁶ KRÚDY: *Napraforgó*, op.cit., p.11.

¹⁵⁷ op.cit., p. 12.

¹⁵⁸ KEMÉNY Gábor: A szakrális és erotikus viszonya Krúdy prózájában.
http://www.krudy.hu/Szakirod/KemenyGabor/KGS&j_04.pdf

amit Nietzsche dionüszoszi és apollóni jelzőkkel illet *A tragédia születése* című munkájában.¹⁵⁹ Fontos azonban még valamit kiemelni, s talán így lesz teljesebb a kép: a szakralitás és az erotika mellett megjelenik az aszexualitás is: Krúdy hőseinek a hódítás sokszor fontosabb, mint a beteljesedés, ez pedig mindenképpen távolságtartást jelent.

A *Napraforgó* „védett sziget” motívuma, az álló téli világ, a hószagú könyvek, a boldog, igénytelen jólét, a védelmező férfi mind archetípusok; intertextuális vonatkozásaik is vannak, egyben szinechdohés szerkezeteknek is felfoghatók, hiszen mi magunk egészítjük ki az elének vázolt képet tapasztalataink, vágyaink, esetenként sztereotípiáink, álmaink segítségével. A szigetről óhatatlanul Jókai Mór *Arany emberének* Senki-szigete jut eszünkbe, még akkor is, ha itt megfordul a szereplők fizikai elhelyezkedése és mozgása: Álmos Andor lakik a szigeten, Evelin a szárazföldön. Evelin megy Álmos Andorhoz, míg Timár Mihály Noémihez. Az *Arany emberben* Timárnak van „külső élete”: üzleti vállalkozása, felesége, a *Napraforgóban* Evelin az, aki a fővárosból utazik rendszeresen Bujdosra, s akinek az életében más férfi is megfordul. Jókai regényében a férfi megy megnyugvást és szeretet találni a szigetre, Krúdy regényében a lány utazik ugyanezen okokból Bujdosra. Ha tovább akarnánk fejteni az intertextualitás szálait, elérhetnénk az Odüsszeiáig. Ami az *Odüsszeiában* Nauszikaá és Odüsszeusz beteljesületlen, de mégis gyönyörű szerelme, amiben ott vibrál az összes létező szerelem lehetősége, az Jókainál beteljesedéssel – az összes létező változat egyikével – végződik: A partra vetett Timár/Odüsszeusz boldog békére talál Noémi/Nauszikaá karjai között, a *Napraforgóban* fordítva: a „partra vetett” Evelin találja meg a boldog, nyugodt szerelmet Álmos Andornál, Bujdoson. Krúdy azonban ad még egy gesztust a modern, sőt, a posztmodern jellegű iránynak is, amikor nem ad száz százalékgig egyértelmű befejezést, mintegy utalva rá, hogy a történetek elbeszélhetetlenek: „Várjuk meg a telet. Az első, a másodikat, a harmadikat...”¹⁶⁰ – mondja Álmos Andor, mint aki maga sem mer bízni a szép befejezésben. De aztán reménykedve, nagyobb bizalommal hozzáteszi: - „A bolond élet csak rohanjon mások országutain, mi a napraforgókat nézegetjük, hogyan nyílnak, növekednek, hervadnak.”¹⁶¹

¹⁵⁹ NIETZSCHE, Friedrich: *A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.

¹⁶⁰KRÚDY: *Napraforgó*, *op.cit.*, p. 177.

¹⁶¹ *ibid*

4.5. De Ronch kapitány csodálatos kalandjai

A gondolati eszképzizmus egyik kiváló példáját mutatják az 1912-ben keletkezett De Ronch kapitány emlékiratai. A Krúdyról szóló kritikákban és esszéikben méltatlanul mellőzött a szöveg, ami akár novellafüzérként, akár laza szerkezetű regényként is értelmezhető. A *Rezeda Kázmér szép élete* című regényhez képest De Ronch nem vonul ki fizikálisan a világból: együtt él családjával, csak sétákat tesz a töltéseken. A *Purgatórium*hoz képest nem is kifejezetten örült, enyhe elmebaja – ami a novellafüzér végére állandósul – még éppen hogy, de társadalmilag tolerálható egyrészt életkora, másrészt korábban a hadseregben betöltött beosztása és rendfokozata okán. Bolondos öregúr, aki bár rászorul valamiféle felügyeletre, mégsem tekinthető közveszélyesnek, és szabadon kószálhat az elmeógyógyintézet kötöttségei nélkül.

A megbízhatatlan elbeszélő problémája itt is megjelenik: sosem tudhatjuk biztosan, mi az, amit De Ronch valóban lát, és mi az, amit képzel: „*Itt sétálgatott nagyatyám, és **képzeletben** bizonyára az **ábrándbeli** Hermannal valamely régi táncestély dámáit és zeneszámait beszélte meg. És egy napon – a kis folyó éppen sietett, mint máskor – valóban találkozott Hermannal.*”¹⁶² Nehezen elválasztható, hogy mi az, amit Hermann visz véghez, és mi az, amit De Ronch. Összességében a történetek egyes pontjain az is kérdéssé válik, vajon De Ronch és Hermann két személy-e, vagy egy? A mogyoróvevesszőkkel vívott jelenetnél például óhatatlanul felmerül a gyanú, hogy az öregúr saját magával, odaképzelt ellenségével hadakozik, mint Chuck Pallahniuk *Harcosok klubja* (1996) című regényében a kettős személyiségű főhős.

A párbeszéddek is ezt a bizonytalanságot erősítik: amit Hermann mond, azt mintha De Ronch valahogyan már tudná:

„– *Csak a végét, kedves Hermann! Nemde, a grófnő egy napon a kastély tornyából le akarta vetni magát?*

– *Úgy van!*”¹⁶³

És a – képzelt vagy valós – beszélgetés ugyanígy folytatódik, minden egyezik, legfeljebb a névben nem biztosak: Antoinette-nek hívták-e, vagy Irmának, de aztán megegyeznek: „*Ő volt, a drága!*”¹⁶⁴

¹⁶² KRÚDY Gyula: *De Ronch kapitány csodálatos kalandjai*. In.: KRÚDY Gyula: *Szerenád*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. (Szerk.: BARTA András), p. 7.

¹⁶³ *op. cit.*, p. 10.

¹⁶⁴ *op. cit.*, p. 10.

És amikor az ember azt olvassa: „*a lyukak megfűrésésénél Herman anyai nagyatyám, Ronch kapitány segédkezését gyakran igénybe vette...*”¹⁶⁵ ismét elbizonytalanodik, hogy ki is leskelődött tulajdonképpen a léckerítéseken fűrt lyukakon nők után? Hermann, vagy De Ronch? Különösen akkor, amikor kiderül, hogy de Ronch pontos útbaigazítást tud adni arra vonatkozóan, „*hol kell megfűrni a palánkot, hogy özvegy Fitkonideszné viselt dolgait megláthassa*”, sőt, ez az atyai nagytya „*a zsalugáterekekről is tudta, hogy melyik mögött rejtőzik hálószoza.*”¹⁶⁶

A valóság nem érdekli ezeket a hétköznapi hősöket. A Szindbád-motívum itt is megjelenik: a létező, vagy nem létező Herman Monte Cristoként¹⁶⁷ és Szindbádként mutatkozik be a létező, vagy nem létező nőnek, akivel állítólag beszélt, de nem tudjuk meg, mit mondott a nő, mert „*az többnyire mellékes, hogy a nők mit mondanak.*”¹⁶⁸ A postakocsis nőrablásból nem lesz semmi, mert Herman szándékosan elfelejtkezik a postakocsiról „*...de mégis úgy viselkedünk, mintha a postakocsi itt várna valahol az országúton.*”¹⁶⁹ Majd Herman bejelenti, hogy „*a szökést holnapra halasztottuk, de én már reggel elutazom a városból.*”¹⁷⁰ Mintha csak gyerekek játékát figyelnék, akik indiánosdit, vagy postakocsis nőrablást játszanak.

És amikor Herman eltűnik, az öregúr is visszaszűrűl: rendesen részt vesz a családi ebédeken, ismét úgy viselkedik, ahogy egy köztisztelőben álló, idős embernek kell. „*Herman eltűnésével nagyatyám is visszavonult a családi tűzhelyhez. Ismét csupán egy becsületes, öreg katona lett(....) fogadalmat tett, hogy többé nem üldözi a fiatal hölgyeket.*”¹⁷¹ De aztán a semmiből ismét megérkezik Herman, és De Ronch ismét visszafiatalodik: „*a nőknek nem szoktunk igazat mondani*”,¹⁷² jelenti ki élettapasztalatának magabiztosságával. Aztán Herman ismét álmodozásba kezd: „*Falura költözünk, Mödlingbe, vagy Vöslaubá, kis házat veszünk, ahol senki nem tudja Immakuláta múltját, jelenét...*”¹⁷³ Krúdy humora itt is megmutatkozik: beszélő név, Immakuláta, azaz Szeplőtelen, Szűz Máriára utaló kifejezés. Immakuláta, akinek takargatnia kell a múltját, sőt a jelenét is.

Amikor ezeknek a férfiaknak megjelenik álmaik asszonya, akkor is inkább az elérhetetlen után vágyakoznak, a gondolataikba menekülnek. Merthogy abból baj nem lehet, és úgyis csak szebb

¹⁶⁵ *op.cit.*, p. 11.

¹⁶⁶ *op. cit.*, p. 12.

¹⁶⁷ Alvinczi „fedőneve” is Monte Cristo a bordélyházban.

¹⁶⁸ *op. cit.*, p. 16.

¹⁶⁹ *op. cit.* p.17.

¹⁷⁰ *op. cit.*, p. 18.

¹⁷¹ *op. cit.*, p. 50.

¹⁷² *op. cit.*, p. 23.

¹⁷³ *op. cit.*, p. 24.

lehet, mint minden valóság. „*Sohasem ismerkedtem meg azokkal a nőkkel, akik szeretnék. Ezért maradtam fiatal, bár már hatvanéves elmúltam,*”¹⁷⁴ mondja Herman, illetve De Ronch, s velük Krúdy. Ugyanúgy, ahogy *A nők bolondjának* vívómesterét, De Ronch kapitány Herman nevű (talán képzeletbeli) barátját is csak a reménytelen szerelmek éltetik: „*én csak reménytelenül tudok szeretni*”,¹⁷⁵ jelenti ki utóbbi egy De Ronch-csal folytatott párbeszédben.

Nagyon szép a novellafüzér befejezése: Josephine, a kalaposüzlet tulajdonosnője pozitívan fogadja De Ronch udvarlását, aki ezentúl már „*állandóan karonfogva sétált Hermannel.*”¹⁷⁶ Amit úgy is értelmezhetünk, hogy De Ronch végleg megbolondul kissé, de ez nem akadályozza meg, sőt elősegíti abban, hogy boldogan, érdekesen, kalandokban gazdagon, udvarolgatva, és egyben a saját belső világába menekülve élje hátralévő napjait.

¹⁷⁴ *op. cit.*, p. 53.

¹⁷⁵ *op. cit.*, p. 64.

¹⁷⁶ *op. cit.*, p. 65.

4.6. A templárius

Az eszképzizmus időbeli dimenziója lehet a múltba, vagy a jövőbe tekintés. Azért választottam példának *A templárius* (1925) című írást, mert nem tipikus múltba révedés. Itt megdől a „boldog aranykor” mítosza: Krúdy a magyar történelem egyik legnehezebb, véráztatta időszakát választja története idejéül, talán pontosan azért, hogy bizonyítsa, furfanggal, kemény helytállással, férfiasan vállalva a nehézségeket a jelenkorban is lehet talán boldogulni, ha a tatárjárás idején sikerült. Krúdy tehát a sajátjánál rosszabb, vagy hasonlóan rossz történelmi korba menekül.

Krúdy ebben a regényben is él a Szindbád-novellák, vagy a De Ronch kapitány történeteinek kapcsán jól ismert többszörös eltávolítás eszközével, ami még lebegőbbé, megfoghatatlanabbá teszi a történetet. A regény elején az elbeszélő én egy egykori kolostorban, a vörösbarátok régi épületében lakik. Már ez önmagában ad valami borzongató, kísértethistóriás hangulatot. Az elbeszélő én egy lappal később egy szerelmes levél segítségével kísértetet is fog, Rogert, aki „*IV. Béla király idején élt, de valamely egyéni ravaszság folytán életben maradt.*”¹⁷⁷

A regény bevezetője maga is önálló novella, vagy egy nagyobb mű szinopszisaként is felfogható, s hogy tovább bonyolódjon az írói és az elbeszélő én közötti kapcsolat, Krúdy még azt is megjegyzi a katonáskodásba és cselszövésekbe befáradt kísértet nevében beszélve, hogy „*Valamely nyugodalmasabb foglalkozást áhítottam. Ez a kívánságom teljesült is, mert a király istenfélelemből kolostort épített a Margitszigeten, amelynek főnökségét szerencsés voltam elnyerni. Ezután valóban áhitatos életet éltem.*”¹⁷⁸

A Szent Ágoston életére is emlékeztető bevezető történet – kicsapongó fiatalság, majd megtérés – tele van olyan csavarral, ami miatt mindig kicsúszik az értelmezési korlátok közül: Roger gátlástalan, de ezt valahogy nehéz a szemére vetni, amikor környezetében mindenki más is az. Egyszer azt állítja magáról Roger, hogy áhitatos élet következett ezután, mégis, kísértet korában monológokat mond a nők álhatatlanságáról és egy szerelmes levéllel lehet törbe csalni.

Az életrajzból tudjuk, Krúdy 1918-tól tizenkét éven át a Margitszigeten lakott, amit valamiféle idilli menedékként, kegyelmi időszakként élt meg. Választása is azért eshetett a szigetre, mert

¹⁷⁷ KRÚDY Gyula: *A templárius*. In: KRÚDY Gyula: *Az utolsó gavallér*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. (Szerk.: BARTA András) p. 402.

¹⁷⁸ *op.cit.*, p. 410.

azt remélte testi bajaiból is kigyógyul ott.¹⁷⁹ Hogy Krúdy mennyire szerette ezt a környezetet, az kiderül több írásából: *A mai Margitsziget*, az *Öreg úr sétája a szigeten*, a *Margitszigeti emlék*, a *Margitsziget*, vagy *A régi kastély pusztulása* mind erről vall, de több más novellájában is megjelenik ez a helyszín.

Azt pedig, hogy mennyire megviselte, amikor el kellett hagynia és átköltöznie Óbudára egy másik novellából, egy Szindbád-történetből tudjuk meg: „*Szindbád olyanformán vetődött az óbudai partra (a hajógyári sziget környékén), mint egy hajótörött, akinek nem volt válogatni valója a menekülés módjában. Ott szállott partra, ahol lehetett, akár csak egy sekélyes, reménytelen parton is, ahol elhasznált pléh kályhacsövek, lyukas bádóg, gyermekfürösztő teknők, öregasszonyok megfoltoztatlan edényei (ibrikei) között, ahol a hasznavehetetlen tárgyak között haszontalannak érezte már önmagát is.*”¹⁸⁰

A fentieket átgondolva talán nem alaptalan azt feltételezni, hogy fellelhető bizonyos rokonság Krúdy és a hányattatásokba belefáradt, a Margitszigeten nyugalmat találó Roger között.

Roger aztán a tihanyi kolostorban megismerkedik a templárius lovaggal, „*akit a pápai bulla kihirdetése végett küldtek váltott lovakkal*”.¹⁸¹ S a tulajdonképpeni regény – újabb eltávolítás - ennek a lovagnak a történetét meséli el, aki éppúgy köpönyegforgató, elszánt ember, mint Roger maga, sőt Krúdy méginkább összemossa az eredetileg kettő karaktert: maga is Rogernek kezdi nevezni a templáriust is.¹⁸²

A templárius olyan, mint egy középkori eastern: főhőse a kevés szavú, óriási erejű lovag, akinek egyetlen célja a túlélés, s ennek érdekében képes mindenféle árulásra, cselszövésre. Látszólag nincsenek erkölcsi megfontolásai sem: ha érdeke úgy kívánja, habozás nélkül elárulja azt, aki korábban a szövetségese volt. Hol a tatárok ellen, hol mellettük találjuk, vagy éppen az egymással is civakodó trónkövetelők udvarában tevékenykedik. A templomos lovag ereje abban rejlik, hogy úgy látja a dolgokat, ahogyan vannak. A zárdafőnökasszony hiába próbálja társadalmi pozíciójából eredő hatalmát gyakorolni felette: a lovag csak egy nőt lát ott, ahol mások a nagyhatalmú vezetőt. Segíti, de nem parancsra. Sem utasításnak, sem szépszónak be

¹⁷⁹ Egyes feltételezések szerint egy plébános *Szent Margitsziget* című könyve adta az ötletet, hogy Krúdy a szigetre költözzön. Találtam egy hasonló című könyvet: *Szent Margitsziget Gyógyfürdői* címmel amely Hornyánszky Viktor kiadásában jelent meg, illetve az alábbi cikk érhető el, de egyik sem tekinthető sem elsődleges, sem másodlagos forrásnak:

https://emlekezzbudapest.blog.hu/2015/05/29/tudod-e_hogy_krudy_miert_koltozott_a_margitszigetre

¹⁸⁰ KRÚDY Gyula: *A vadevezős megtérése- Az ódonságok városában*. In: KRÚDY Gyula: *Szindbád*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1957, Vol. II. (Szerk.: KOZOCSA Sándor), p. 317.

¹⁸¹ KRÚDY: *A templárius*. *op.cit.*, p. 405.

¹⁸² *op.cit.*, pp. 418., 419.

nem hódol. Azért viszi magával a zárdafőnökasszonyt, azért védelmezi, mert ezt a döntést hozta. Semmiféle viszonzást nem fogad el, azt sem, amikor az asszony felajánlja szerelmét. „*És mikor a templárius parancsát elmondta: a jajgatók elhallgattak, a gyávák fölbátorodtak, a kétségbeesettek új erőre jutottak.*”¹⁸³Mint valamiféle Megváltó vonul végig a regényen, de az olvasó tudhatja, a templáriusnak nincs határozott, hosszútávú terve, csak néhány lépéssel jár előrébb a körülötte lévő embereknél. Antikrisztus, ahogy magát jellemzi.¹⁸⁴ A karakter hasonló, mint Krasznahorkai *Sátántangó* című regényének Irimiása: egyszerre látjuk alsó és felső perspektívából.

„*A mi erőnket a nők sohasem ismerhetik meg, mert a mi erőnk nem arra szolgál, hogy női köntösöket vagy fátylakat letépjünk, hanem arra, hogy eszünkénél fogva kormányzói legyünk a világnak (...) Mi olyan férfiak vagyunk, akik egymás szeretetében hófehérek, míg mindenki máshoz feketék, mint az ellenség.*”¹⁸⁵És már az olvasó is elbizonytalanodik: vajon tényleg ennyire erős személyiség a köpönyegforgató Roger, vagy egyszerűen csak annyira beleéli magát a szerepbe, hogy az személyiségének részévé válik: szuggesztív erővel bír a környezete – és így az olvasó – számára is: „*A templárius varázsló tekintetet, amely néha a tigriséhez volt hasonlatos: lecsillapította a bosszútól lihegő szíveket.*”¹⁸⁶

Krúdy a regény végére maga is egyre jobban megszereti ezt a maga teremtettené karaktert: elkezd csodálni. A templárius a tatárjárást követő Magyarországon igyekszik túlélni, Krúdy és olvasóközönsége az első világháborút követő évek Magyarországon teszi ugyanezt. A még az írónál is nehezebb időkben, nehezebb körülmények között élő templárius reményt mutat az olvasóknak. Ésszel, ravaszsággal, erővel, elszántsággal, időnként gátlástalansággal, de a saját erkölcsi értékek mentén megmaradva igenis túl lehet élni a legkeservesebb időköt is, és a veszteségek ellenére is emelt fővel lehet tovább lovagolni. A regény utolsó képe is egyfajta parafrázis: a templomosok pecsétjén egy lovon kettő lovag ül a bajtársiasságot és a szegénységi fogadalmat szimbolizálándó. A templárius a tatár vezért veszi maga mögé a nyeregbe, így vonulnak ki Spalatóból, hátrahagyva a szerelemes Egéziát, akinek azt tanácsolja Roger, vonuljon ismét kolostorba.

¹⁸³ KRÚDY: *A templárius. op.cit.*, p. 419.

¹⁸⁴ *op.cit.*, p. 403

¹⁸⁵ *op. cit.*, p.422.

¹⁸⁶ *op. cit.*, p. 486.

„Milyen nagy dolog volna egyszer a kávéházban gondtalanul, füstfellegek között, egyénileg is füstölögve üldögelni és nézegetni a világot!”¹⁸⁷

5. Összegzés

Az eszképzizmus kapcsán az első fejezetben feltett kérdésekre a válasz Krúdy esetében a következő:

- 1.) Mitől menekülnek Krúdy hősei: A történetek szereplői az eszképzizmus során a bizonytalanság, az anyagi nehézségek, a családi problémák elől menekülnek. Krúdy saját, bohém életmódja köszön vissza a szereplők történeteiben: hősei költségigényes szállodákban laknak, éttermekben, kocsmákban esznek, élnek, bordélyházakba járnak, szeretőket tartanak. Életrajzi vonatkozású adalék, hogy Krúdy esetében a különélés, a válást követően pedig az „asszonytartás” fizetése tovább növelte az anyagi terheket.
- 2.) Hová, mibe menekülnek ezek a szereplők: A regények és novellák hősei rendszerint a képzeletébe, fantázia világába menekülnek. Ők maguk is tudják, hogy a való életben nincs menekvés. Talán ezért lesz évjáradéka Rezeda Kázmérnak, ezért jelennek meg támaszt jelentő nők, mint Johanna, sikeres lóverseny-nyeremények, kicsi, eldugott, romos házikók, ahol talán az élet is olcsóbb, s Krúdy talán ezért igyekszik sztoikus nyugalmat erőltetni nőkkel szakító hőseire is – amikor éppen nem kísérelnek meg végső menekülésként öngyilkosságot elkövetni.
- 3.) Hogyan menekülnek Krúdy hősei: Itt a válasz ugyanaz, mint az előző kérdés esetén. A szereplők a fantázia, a képzelet segítségével menekülnek elképzelt, kitalált világokba. Az írás kapcsán ez két szempontból is menekülés, illetve a megmenekülés esélye: egyrészt oldódik az önmagával, helyzetével kapcsolatos tudatosság, másrészt – az író szempontjából nézve, szintén életrajzi adalékként – gyakorlati szinten is reményt jelent: Krúdy pénzt remél írásaiért, ami konkrét menekülési lehetőség is.

Fontos hangsúlyozni, hogy Krúdy alapvetően nem menekülni akar, hanem szép mesét mondani, szépen írni. Mégis Krúdy eszképzizmusa nem csupán irodalmi technika, sokkal inkább világnézet, sőt egy egész saját világ, amelyben a valóság és a képzelet különválaszthatatlanul összefonódik, megragadva ezzel az olvasó figyelmét. Krúdy művei többek között ettől válnak időtlenné és univerzálissá a legtöbbször provinciálisnak tűnő

¹⁸⁷ Idézi: KRÚDY Zsuzsa: *Apám, Szindbád. op. cit.* p. 342.

helyszínek és parodisztikus szereplők ellenére is. Olyan emberi érzésekre és szükségletekre mutatnak rá, amelyek minden korban és helyen jelen lehetnek. Az eszképzizmus segítségével Krúdy álomszerű, varázslatos és elgondolkodtató egyensúlyt teremtett a valóság és a képzelet között, és olyan művészi végeredményt hozott létre, ami lenyűgözi az olvasót és magával csábítja ebbe a világba. A lírai látomások, romantikus ábrándok társulnak a mindennapi élet jellegzetességeivel, profánságaival. Krúdy karakterei önmagukban hétköznapi, átlagos emberek, hétköznapi, átlagos vágyakkal, éppen csak szürreális helyzetekbe kerülnek, és így tudnak új információt közvetíteni az olvasó felé.

Vitatható hogy az író azért ír-e, hogy elmeneküljön abba a világba, amit ő maga teremt, vagy inkább arról van szó, hogy magához hasonló, a magáéhoz hasonló gondokkal küzdő olvasókra számít, és azért ír ezekről a világokról? Másként feltéve a kérdést: az eszképzizmus csak a mű olvasatában érvényesül, vagy az írásban is? Krúdy valójában tisztában volt vele, hogy nincs fizikai menekvés. Egyszerűen csak szépet akart írni, nem másért csak azért, mert szép ilyen édes-bús történeteket mesélgetni és hallgatni. És ha egy kis pénzt is kapott érte, akkor az, ha nem is végső menekvés, de mégis: valamiféle haladék volt.

Hiba lenne, ha az eszképzizmusnak túlzott jelentőséget tulajdonítanánk. Krúdy világa sokkal összetettebb, varázslatosabb annál, hogy túrné az egyoldalú megközelítéseket. Dolgozatomban semmiképpen sem az egyetlen, vagy helyes, sokkal inkább a sok közül egy lehetséges, és eddig kevésbé figyelembe vett nézőpontot szerettem volna bemutatni, ami reményeim szerint hozzátesz ahhoz a kaleidoszkópszerű képhez, ami a Krúdyt olvasó közönségben egyébként is él. Krúdyt teljesen jól lehet olvasni anélkül is, hogy az általam felvázolt eszképzista vonalat figyelembe venné az ember. Ha azonban sikerült csak egy üvegcserepnyi új színre felhívnom a figyelmet, akkor megítélésem szerint ez a dolgozat már elérte célját.

6. Bibliográfia

ADY Endre: Krúdy Gyula könyve – A vörös postakocsi. In: *Nyugat*, 1913. szeptember. 1.

ANTAL Éva: Eszképizmus és poriománia: angol utópiák és antiutópiák a századfordulón (Morris, Bellamy, Wells). A szöveg a *Trauma és válság* konferencián elhangzott előadás átdolgozott változata, több ponton kapcsolódik a szerző *The „Spectral Presence” of the Fantastic in Wells’s and Bellamy’s Fugitive Science Fiction* című tanulmányához. In. GRUBICA, Irena- BEARN, Zdenek (ed.): *The Fantastic in the Fin de Siècle*. Cambridge Scholars Publishing, 2015.

ARISZTOTELESZ: *Poétika*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1994.

BAUMSTEIER, R.F.: Suicide as escape from self. *Psychological Review*, 97, pp. 90-113. Idézi: STENSENG, Frode-RISE, Jostein-KRAFT, Pal: Activity Engagement as Escape from Self: The Role of Self-Suppression and Self-Expansion. In: *Leisure Science*, 34. , 2012, pp. 19-38.

BEZECZKY Gábor: Ady és Krúdy éjszakái. *Kalligram*, 29. évfolyam, 2020/10. szám, pp.72-84.

BETTELHEIM Bruno: *A mese bővölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Gondolat, Budapest, 1988.

CZÉRE Béla: *Krúdy Gyula*. Gondolat, Budapest, 1987.

DOBOS László: Krúdy Gyula: A betyár álma. In: *Nyugat*. 1920. 9-10. szám

DÜSSING, Wolfgang: *Erinnerung und Identität*. München, Fink, 1982

EGRI Lajos: *A drámaírás művészete*. GABO, Budapest, 2022

EGRI Lajos: *A kreatív írás művészete*. GABO, Budapest, 2022

FLEISZ Katalin: *Medialitás Krúdy Gyula prózájában*. Jyväskylä studies in humanities. 185.University of Jyväskylä, 2012.

FREUD, Sigmund: *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. GABO, Budapest, 2021.

GADAMER, Hans-Georg: *A szép aktualitása*. Athenaeum-könyvek, Budapest, 1994

GINTLI Tibor: A szerelem elbeszélésének változatai Krúdy epikájában. In: *Iskolakultúra*. 2001/10. pp. 39-47.,

GINTLI Tibor: Hajózni vagy megérkezni? Az emlékezés kérdései Krúdynál. In: *Literatura*, 2005. pp. 79-96.

GINTLI Tibor: Szent Hermandad tisztelői. In: *Kalligram*, 31. évfolyam, 2022. július-augusztus
<https://www.kalligramoz.eu/index.php/Kalligram/Archivum/2011/Krudy/Krudy/Szent-Hermandad-tiszteloj>

Letöltve: 2023. március 11.

GINTLI Tibor Krúdy-párhuzamok Márai narrációs technikájában Anekdotikusság és kalandszerűség *A Garrenek műve* ciklusban. In: *Irodalomismeret*, 2012. 1. szám, pp. 59-70.

GINTLI Tibor Egy anagramma nyomában. Krúdy Gyula kulináris elbeszéléseiről. In: *Irodalmi Epreskert* 5. Sokoldalú virtuális művészeti folyóirat, 2012, II. évfolyam, 2. szám, pp.8–11.

GOMBRICH, Ernst H.: *A művészet története*. Gondolat, Budapest, 1983

JUHÁSZ Anna: A legegyszerűbb dologból is irodalom. LitKULT Tudósítás, 2018. november 3.
<https://www.kulter.hu/2018/11/a-legegyszerubb-dologbol-is-irodalom/>

Letöltve: 2023. április 14.

JAKOBSON, Roman: *On Realism in Art - Reading in Russian Poetics. Formalist and Structuralist Views*. (Ed. Ladislav Matejka and Krystyna Pomorska, Dalkey Archive Press, 2022.

KELEMEN Zoltán: *Történelmi emlékezet és mitikus történet Krúdy Gyula műveiben*. Irodalomtudományi Füzetek, 155., Argumentum Kiadó, 2005.

https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/74/1/de_1248.pdf

KELEMEN-ERDŐS Anikó – MITEV Ariel Zoltán: Eszképizmustól az ajánlásig – Élményfokozatok és hatásai a romkocsmákban. In: *Turizmus Bulletin* XX. évfolyam 2. szám (2020). DOI:10.14267/TURBULL.2020v20n2.2

KOSZTOLÁNYI Dezső: Krúdy Gyula. In: *Élet*, 1910/40 (október 2.) II. 431-432. p.

KRÚDY Gyula: *A vörös postakocsi*. In: KRÚDY Gyula: *Utazások a vörös postakocsin*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977

KRÚDY Gyula: Hazugság az őszi. 1916. In: KRÚDY Gyula: *Telihold*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977

- KRÚDY Gyula: *Napraforgó*. Atheneum, Budapest, 1928.
- KRÚDY Gyula: *Rezeda Kázmér szép élete*. In: KRÚDY Gyula: *Utazások a vörös postakocsin*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977
- KRÚDY Gyula: *Purgatórium*. In: KRÚDY Gyula: *Szindbád*. Vol. II. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1957.
- KRÚDY Gyula: *Őszi utazás a vörös postakocsin* In.:KRÚDY Gyula: *Utazások a vörös postakocsin*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977
- KRÚDY Gyula: *De Ronch kapitány csodálatos kalandjai*. In.:KRÚDY Gyula: *Szerenád*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- KRÚDY Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- LONGEWAY, John L.: The Rationality of Escapism and Self-Deception. In: *Behavior and Philosophy*, Fall/Winter 1990. Vol. 18. Number 2. pp. 1-20.
- NIETZSCHE, Friederich Wilhelm: *Twilight of the Idols with The Antichrist and Ecce Homo*. Wordsworth Classics, Hertfordshire, 2007.
- PAPP Ágnes Klára Szindbád, a kisvárosi flâneur. In: *Partitúra: A Sambucus Irodalomtudományi Társaság folyóirata* 2016/2. pp. 13-31.
- RIFFATERRE, Michael: Az intertextus nyomában. In: *Helikon*, 1996/1-2. pp. 67-81.
- SÁFRÁNY Attila: A hőssé válás lehetetlensége. Krúdy Gyula írásművészetéről. In: *Magyar Szó* (Újvidék), 2010/230. (október 2-3.) 23. p.
- SCHILLER, Frederich: *Válogatott esztétikai írások*. Magyar Helikon, Budapest, 1969.
- SCHOPENHAUER, Arthur: *A világ mint akarat és képzet*. Budapest, Osiris, 2022
- SZAUDER József: Szindbád Purgatóriuma. In: SZAUDER József: *Tavaszi és őszi utazások*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Egy műfaj kockázatai. In: *Alföld* 53. évf. 2. sz. (2002. február) p.3.
- SZERB Antal: *A magyar irodalom története*. Révai Kiadó, Budapest, 1935
- István – ZOLTAI Dénes: *Esztétikai kislexikon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- TUAN, Y.: *Escapism*. Baltimore, MD: John Hopkins University Press, 1998.

VÍGH Imre: Szindbád és Prikk. Krúdy Gyula *Purgatórium* című kisregényének és Cholnoky László *Prikk mennyei útja* című művének összehasonlító elemzése. In: *Szövegek között* 19., (19). pp. 2-27. (2015)

VIGOTSZKIJ, Lev: A művészet mint katarzis. In: VIGOTSZKIJ, Lev: *Művészetpszichológia*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. pp. 317-349.

WELLEK, René – WARREN, Austin: *Az irodalom elmélete*. Osiris, Budapest, 2002.

7. Nyilatkozat

Alulírott dr. Spindler Zsolt (szül.: Spindler Zsolt, Székesfehérvár, 1976.június 24. an.: Nagy Mária), aláírással igazolom, hogy a szakdolgozat saját önálló munkám eredménye, amelyért eddig még oklevelet nem szereztem. A felhasznált nyomtatott, elektronikus vagy szóbeli forrásokat a kutatómódszertani eljárásoknak megfelelően idéztem és jelöltem meg.

Genf, 2023. szeptember 19.

Spindler Zsolt